
■ સંપાદકીય	3
■ મોબાઈલ માહિતી કાર્યક્રમ	4
■ રાજ્ય અનુસાર વિકલાંગતા પેન્શનની તુલનામત્ક વિગતો	10
■ રાજ્ય અનુસાર વૃદ્ધો માટેના પેન્શનની તુલનામત્ક વિગતો	12
■ રાજ્ય અનુસાર વિધવા પેન્શનની તુલનામત્ક વિગતો	14
■ કેવળ જ્ઞાન હોવું પૂરતું નથી, તેનો ઉપયોગ કરવો જરૂરી છે કેવળ ઈચ્છાશક્તિ હોય તે પૂરતું નથી, ઈચ્છાશક્તિનો અમલ કરવો જરૂરી છે!	16
■ ધ માસ્ટર હેડ માસ્ટર	20
■ સાંપ્રત પ્રવાહ	23

સંપાદકીય

જ્ઞાન અમૂલ્ય શક્તિ છે!

‘માહિતી અધિકાર અધિનિયમ’ (રાઈટ ટુ ઈન્ફર્મેશન એક્ટ) – સશક્તિકરણ અને સુચારૂ વહીવટની ચાવી

૨૮મી સપ્ટેમ્બરનો દિવસ આંતરરાષ્ટ્રીય ધોરણે જાણકારી મેળવવાના અધિકાર દિન (રાઈટ ટુ નો ડે) તરીકે ઊજવાય છે. આપણે સૌ જાણીએ છીએ કે ‘માહિતી’ એક શક્તિ છે. ‘લોકશાહી શાસન વ્યવસ્થા’, સામાન્ય માનવીને દેશમાં શું બની રહ્યું છે તેની સાથે-સાથે તે જ્યાં રહે છે ત્યાં - પંચાયત કે મ્યુનિસિપાલિટીમાં શું ચાલી રહ્યું છે તે જાણવાનો અધિકાર બક્ષે છે. માહિતી પ્રાપ્ત થવાથી નાગરિકો વિકાસની પ્રક્રિયામાં ભાગ લઈ શકે છે અને તેમના રોજિંદા જીવનને લગતાં પાસાંઓ અંગેના નિર્ણયોની પ્રક્રિયામાં સામેલ થઈ શકે છે. નાગરિક તરીકે મતદાન કરીને ઉમેદવારને ચૂંટવાની સાથે સાથે આપણા અભિપ્રાયો, વિચારો, ફરિયાદોને વાચા આપવાની તેમ જ જવાબદાર સભ્યો તરીકે સુસંગત કાર્યો હાથ ધરવાની આપણી જવાબદારી છે.

લોક ચળવળને પગલે ભારતમાં ૨૦૦૫માં ‘માહિતી અધિકાર અધિનિયમ’નો આ કાયદો ઘડવામાં આવ્યો હતો. આ પાછળનો ઉદ્દેશ્ય વધુ પારદર્શિતા તથા જવાબદેહી ઊભી કરવાનો, ભ્રષ્ટાચાર ઘટાડવાનો અને સુચારૂ વહીવટની પ્રક્રિયામાં મદદરૂપ થવાનો છે. અગ્રણી સામાજિક ચળવળકર્તા અરૂણા રોય, ‘ભારતના આરટીઆઈ અધિનિયમને દેશનો સૌથી આધારભૂત કાયદો ગણાવે છે કારણ કે આ કાયદાનો સ્થાનિક પંચાયતથી માંડીને સંસદ માટે, રેશનની દુકાનથી માંડીને ટુ-જી કૌભાંડ માટે અને અંતરિયાળ ગામડાથી લઈને દિલ્હી માટે ઉપયોગ કરી શકાય છે.’

માહિતી અધિકાર કાયદાનાં બે મુખ્ય પાસાં આ પ્રમાણે છે: એક, દેશનો સામાન્યમાં સામાન્ય માનવી પણ આપણા અધિકારો વિશે જાણકારી મેળવવા માટે આરટીઆઈ અરજી દાખલ કરી શકે છે. જેમ કે, કોઈ વ્યક્તિ સમગ્ર તાલુકામાં હેન્ડ પમ્પની સંખ્યા કેટલી છે, તેમાંથી કેટલા હેન્ડ પમ્પ ચાલુ હાલતમાં છે અને કેટલા બંધ છે તે અંગે પૂછપરછ કરી શકે છે. આવી સત્તાવાર માહિતીના આધારે બંધ હેન્ડ પમ્પના સમારકામ કરાવવામાં આવશે. આ સિવાય, ગામમાં કેટલાં તળાવ કે જળાશય (જળ સંગ્રહના સ્ત્રોતો) બાંધવામાં આવ્યાં છે, કેટલા મજૂરોને તળાવો બાંધવાની કામગીરીમાં રોકવામાં આવ્યાં છે, કુલ કેટલી ચૂકવણી કરવામાં આવી છે તેની માહિતી માંગી શકાય છે. આવી વિગતો થકી કામગીરીનો ઉદ્દેશ્ય પણ જાણી શકાય છે અને તેની સાથે સાથે યોજનાનું અમલીકરણ અસરકારક રીતે થાય છે અને લાભાર્થીઓ તેમના અધિકારો મેળવી શકે છે. માહિતી અધિકાર અધિનિયમના અમલીકરણનું આ ૧૨મું વર્ષ છે. કોમનવેલ્થ હ્યુમન રાઈટ્સ ઇનિશિએટિવ દ્વારા પ્રકાશિત કરવામાં આવેલા અભ્યાસ અનુસાર, દેશમાં ૧.૭૫ કરોડ આરટીઆઈ અરજીઓ વિવિધ ‘સ્ટેટ કમિશનો’ને સુપરત કરવામાં આવી હતી.

કલમ ૪(બી) એ આરટીઆઈ અધિનિયમનું બીજું મહત્વનું પાસું છે, જે તમામ સરકારી વિભાગો સહિતનાં તમામ જાહેર સત્તાતંત્રો અને એકમોને આ કલમમાં દર્શાવેલા ૧૭ મુદ્દાઓને લગતી તમામ માહિતી જાહેર કરવાની સૂચના આપે છે. એક માહિતી પ્રમાણે, જો જાહેર એકમો નિર્દેશ કર્યા પ્રમાણે વિગતો જાહેર કરે, તો આરટીઆઈ અરજીઓની સંખ્યા નોંધપાત્ર રીતે ઘટી જાય.

ગરીબીની સમસ્યાનું નિવારણ કરવા માટે લોકોને પૂરી પાડવામાં આવતી સેવાઓની ગુણવત્તા સુધારવી જરૂરી છે. સ્થાનિક, પંચાયત કે ગ્રામીણ કક્ષાએ સઘન ધોરણે માહિતી જાહેર કરવાથી પારદર્શિતા અને ઉત્તરદાયિત્વ વધારવામાં તથા ભ્રષ્ટાચાર ઘટાડવામાં મદદ મળે છે. આ સાથે ચોક્કસ પ્રવૃત્તિ હાથ ધરવાના ઉદ્દેશ્યની સુસંગતતા પ્રસ્થાપિત થાય છે. ગ્રામપંચાયત સ્તરે, પંચાયત ભવન, શાળાઓ, આંગણવાડીઓ અને આરોગ્ય કેન્દ્રોની દીવાલો પર માહિતીપ્રદ લખાણો લખવાથી સેવામાં સુધારો થઈ શકે છે. જો ઉપલબ્ધ દવાઓની વિગતો પ્રાથમિક

જુઓ પૃષ્ઠ ૯

મોબાઈલ માહિતી કાર્યક્રમ

યુરોપીયન યુનિયનના સહયોગથી આગાખાન રૂરલ સપોર્ટ પોગ્રામ (ઈન્ડિયા) દ્વારા ગુજરાત અને મધ્યપ્રદેશ રાજ્યના 6 તાલુકાઓમાં અમલી, 'જાહેર યોજનાઓ તથા સેવાઓની પહોંચમાં સુધારો લાવવો' કાર્યક્રમ અંતર્ગત મોબાઈલ માહિતી કાર્યક્રમનું પ્રસારણ કરવામાં આવે છે. આ કાર્યક્રમના અનુભવોનું એકેઆરએસપી (આઈ)ના પ્રોજેક્ટ મેનેજર, **ગોવિંદ દેસાઈ** દ્વારા આલેખન કરવામાં આવ્યું છે.

આગાખાન રૂરલ સપોર્ટ પોગ્રામ (ઈન્ડિયા) - એકેઆરએસપી (આઈ) આજીવિકા અને એનઆરએમના ક્ષેત્રમાં વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ થકી ગ્રામીણ સમુદાયોના સશક્તિકરણ માટે કાર્યરત છે. એકેઆરએસપી (આઈ) ગ્રામીણ સમુદાયોના ઉત્થાન માટે ઉત્પ્રેરક તરીકેની ભૂમિકા ભજવે છે. માનવ સંસાધનોના વિકાસ અને સાતત્યપૂર્ણ કુદરતી સંસાધનોના ઉપયોગ માટે મોડેલ્સ વિકસાવવા અને પ્રવૃત્તિઓને વેગ આપવા માટે તે સ્થાનિક સમુદાયોને સીધી સહાય પૂરી પાડે છે. સમુદાય સાતત્યપૂર્ણ ધોરણે સંસાધનોનું વ્યવસ્થાપન કરે તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે એકેઆરએસપી (આઈ) તમામ કામગીરીઓનું સંચાલન કરવા માટે વિવિધ પ્રકારની સામુદાયિક સંગઠનોને પ્રોત્સાહન પૂરું પાડે છે.

હાલમાં ગ્રામીણ સુશાસન પરિયોજના હેઠળ જાહેર યોજનાઓ તથા સેવાઓની પહોંચમાં સુધારો લાવવા માટે એકેઆરએસપી (આઈ) પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓ સાથે કામગીરી કરી રહ્યું છે. આ માટે એકેઆરએસપી (આઈ)એ તાલુકા અને પંચાયત સ્તરે નાગરિક સૂચના કેન્દ્ર સ્થાપ્યાં છે. આ કેન્દ્ર નાગરિકો અને પંચાયતોને વિવિધ જાહેર કાર્યક્રમો વિશે માહિતી પૂરી પાડે છે અને સ્થાનિક વહીવટની સંસ્થા તરીકે કામગીરી કરવામાં તેમને મદદ પૂરી પાડે છે.

ગ્રામીણ સ્તરે નાગરિકોની સામાજિક સુરક્ષા, આરોગ્ય, શિક્ષણ અને આજીવિકાને લગતી જરૂરિયાતો પર ધ્યાન આપે તેવાં સંખ્યાબંધ સરકારી કાર્યક્રમો અમલમાં છે. આ પૈકીનો દરેક કાર્યક્રમ, અમલીકરણનું આગવું માળખું અને પસંદગી તથા મંજૂરીની આગવી પ્રક્રિયા ધરાવે છે. સંપૂર્ણ જાણકારીનો અભાવ એ નાગરિકો માટે જાહેર કાર્યક્રમોના લાભ સુધી પહોંચવા આડેનો મુખ્ય પડકાર છે.

સમસ્યા

નાગરિકો ફક્ત યોજનાઓનાં નામ કે લાભ વિશે જાણકારી ધરાવતા

હોય તે પૂરતું નથી, તમામ પ્રકારની માહિતી હોવી જરૂરી છે. નાગરિકો નીચે જણાવ્યા જેટલી માહિતી ધરાવતા હોય તે જરૂરી છે:

- **વિવિધ સમુદાય અને વ્યાવસાયિક જૂથો** - જેવાં કે વિધવાઓ, વૃદ્ધો, ગર્ભવતી મહિલાઓ, જમીનવિહોણાં લોકો, ખેડૂતો, બેરોજગાર યુવાનો વગેરે જેવા લાભાર્થી અને વ્યવસાયી જૂથો માટેની ઉપલબ્ધ યોજના કે સેવા વિશેની વિગતો.
- **યોજનાઓ કે સેવાઓ પ્રાપ્ત કરવા માટેની લાયકાતનો માપદંડ** - આ માપદંડમાં દરેક યોજના અનુસાર ભિન્નતા પ્રવર્તે છે. વળી, સામાજિક-આર્થિક વર્ગ કે ભૌગોલિક પરિસ્થિતિના આધારે પણ તેમાં વિભિન્નતા જોવા મળે છે. જેમ કે, યુવાન પુત્ર ધરાવતી વિધવાને ગુજરાતમાં વિધવા પેન્શનનો લાભ નથી મળતો, પણ મધ્ય પ્રદેશમાં તેને આ લાભ મળવાપાત્ર છે.
- **લાભ કે સેવાનો પ્રકાર** - આ લાભ કે સેવાનો પ્રકાર પણ નાગરિકોના ચોક્કસ જૂથના વિવિધ વર્ગો માટે ભિન્નતા ધરાવે છે. જેમ કે, મધ્ય પ્રદેશમાં 39 વર્ષ કરતાં નાની વયની વિધવાને દર મહિને રૂ. 150નું પેન્શન મળે છે, જ્યારે 40 વર્ષ કરતાં વધુ વયની વિધવાને દર મહિને રૂ. 300નું પેન્શન મળે છે.
- **જરૂરી દસ્તાવેજો** - કોઈ પણ સેવા કે યોજનાનો લાભ મેળવવા માટેની યોગ્યતા પુરવાર કરવા માટેની આ સૌથી મહત્વપૂર્ણ માહિતી છે. જેમાં મૂળભૂત ઓળખ અને રહેઠાણનો પુરાવો તથા અમુક કિસ્સાઓમાં કાનૂની એફિડેવિટનો સમાવેશ થાય છે.
- **લાભની પ્રમાણભૂતતા** - કેટલીક યોજનાઓ માટે વાર્ષિક ખરાઈની જરૂર પડે છે, જ્યારે અન્ય કેટલીક યોજનાઓના લાભ મેળવવા ત્રણ કે પાંચ વર્ષના અંતરે 'રિન્યૂઅલ' કરાવવાનું રહે છે.
- **અરજીઓની પ્રક્રિયા** - કેટલીક યોજનાઓ એવી છે જે સીધી જ ગ્રામીણ સ્તરે ઉપલબ્ધ હોય છે, જેમ કે નરેગા કે આઈસીડીએસ કે પીડીએસ. જ્યારે કેટલીક યોજનાઓ માટે તાલુકા, જિલ્લા કે રાજ્ય સ્તરે અરજી કરવી પડે છે - જેમ કે, આદિવાસી પેટા

યોજના (સબ-પ્લાન) કે ઉચ્ચ શિક્ષણ માટેની સહાય યોજનાઓ. જો ઇ-ગવર્નન્સ ઉપલબ્ધ હોય તો ઓનલાઇન અરજી પણ કરી શકાય છે.

- **માહિતીનો સમય** - અરજી માટે સમય મર્યાદા નિયત હોય છે. ઘણી સરકારી યોજનાઓમાં અરજી કરવા માટેની સમય મર્યાદા નિયત હોય છે. ગ્રામસભા જેવા ચોક્કસ પ્રસંગોની તારીખો નક્કી કરવામાં આવતી હોય છે. જો નાગરિકોને આ તારીખ વિશે અગાઉથી જાણ ન હોય, તો તેઓ આ સભામાં હાજર રહી શકતા નથી. જેમ કે, ગુજરાતમાં 'આઈકિસાન પોર્ટલ' પર નોંધણી કરાવવાની છેલ્લી તારીખ 31મી માર્ચ, 2016 હતી.
- **મંજૂરી કે ભંડોળની પ્રાપ્યતા વિશેની માહિતી** - નાગરિકને એ જાણકારી મળવી જરૂરી છે કે તેની અરજી મંજૂર થઈ છે કે નામંજૂર થઈ છે અથવા ભંડોળ પ્રાપ્ય છે કે નથી, જેથી નાણાં તેના ખાતામાં જમા થઈ શકે. આવી માહિતીના અભાવે વ્યક્તિએ તાલુકા કચેરીએથી માહિતી મેળવવા માટે ધક્કા ખાવા પડે છે અને ગ્રામીણ નાગરિકોનાં નાણાં અને સમય વેડફાય છે.
- **યોજનાઓમાં ફેરફાર** - કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકાર યોજનાઓનો લાભ મેળવવા માટેની યોગ્યતાના માપદંડમાં, લાભની પ્રક્રિયામાં કે લાભના પ્રકારમાં અથવા તો લાભ આપવાની રીતમાં ફેરફાર કરે છે. આથી, જો નાગરિકો છેલ્લાંમાં છેલ્લી માર્ગદર્શિકાથી વાકેફ ન હોય, તો લાભ મેળવવામાં વિલંબ થઈ શકે છે અથવા તો તેઓ લાભ મેળવવાથી વંચિત રહે છે. ઉદાહરણ તરીકે, મધ્ય પ્રદેશ સરકારે પીડીએસમાંથી ખાદ્ય સુરક્ષાનો લાભ મેળવવા માટે 'સમગ્ર ઓળખ કાર્ડ' ફરજિયાત કર્યું છે.

જ્યારે આપણે આવા દ્રષ્ટિકોણથી જોઈએ, ત્યારે આપણે માહિતીના ઘણાં પાસાંઓ વિશે - ખાસ કરીને જાહેર કાર્યક્રમોને લગતી માહિતીમાં સમય અને માહિતીની ગહનતાની ગંભીરતા વિશે આપણે સમજી શકીએ છીએ. હાલમાં સરકાર વિવિધ જાહેર કાર્યક્રમો અંગે નાગરિકોમાં જાગૃતિ ફેલાવવા માટે માહિતી, શિક્ષણ અને પ્રત્યાયન (ઇન્ફર્મેશન, એજ્યુકેશન, કમ્યુનિકેશન - આઇઇસી)ના કાર્યક્રમો હાથ ધરી રહી છે. સંચાર માધ્યમો વૈવિધ્યસભર છે અને સરકાર સંયોજન દ્વારા વ્યાપક ધોરણે તેનો ઉપયોગ કરે છે. જેમાં રેડિયો જિંગલ્સ અને ટીવીની જાહેરાતો, અખબારોની જાહેર ખબરો, દીવાલો પર ચિત્રણ અને લેખન અને કેટલીક વખત શેરી નાટકો જેવાં દૃશ્ય-શ્રાવ્ય માધ્યમોનો સમાવેશ થાય છે. દેશના ભૌગોલિક વિસ્તાર, ભાષાઓની વિવિધતા, નીચો સાક્ષરતા દર અને દેશના અંતરિયાળ પ્રદેશોમાં ટીવી અને અખબારોની ઓછી પહોંચને જોતાં, વાસ્તવમાં જરૂરિયાત ધરાવનારાં નાગરિકો માટે માહિતી પ્રાપ્ત કરવી મુશ્કેલ બનતી હોય છે. વળી, આ સ્વરૂપો દસ્તાવેજીકરણ, પ્રક્રિયા, સમયસરતા વગેરેને

લગતી માહિતી વિસ્તારપૂર્વક તથા ઊંડાણપૂર્વક પહોંચાડી શકતાં નથી.

વળી સંચાર માધ્યમની સામગ્રી એ એકમાર્ગીય પ્રસાર છે. તેથી નાગરિકો પોતાનો પ્રતિભાવ આપી શકતા નથી અને પોતાની જરૂરિયાતો પણ વર્ણવી શકતા નથી. આથી જ, નાગરિકોનું યથાર્થ સશક્તિકરણ કરવા માટે દ્વિમાર્ગી પ્રત્યાયન થાય તેવી વ્યવસ્થા ઊભી કરવી જરૂરી છે.

ઉપાય

- ગરીબ અને ગ્રામીણ નાગરિકોની નીચે જણાવેલી જરૂરિયાતો સંતોષાય તેવો ઉપાય શોધવો જરૂરી છે:
- સાક્ષરતાની સમસ્યા ટાળવા માટે લેખિત સ્વરૂપની સામગ્રીના બદલે મૌખિક સ્વરૂપની સામગ્રી
- ફક્ત ઉપરછલ્લું નિરીક્ષણ આપવાને બદલે આ સામગ્રી વિવિધ જરૂરી દસ્તાવેજો, પ્રમાણભૂતતા અને પ્રક્રિયા વિશેની ગહન માહિતી આપતી હોવી જોઈએ.
- સમયસરતા - સમય મર્યાદા પૂરી થતાં પહેલાં અથવા તો યોજનાની તારીખ પહેલાં તે અંગેની માહિતી નાગરિકોને મળી રહેવી જોઈએ.
- તમામ નાગરિકો માટે ઉપલબ્ધ - બધા નાગરિક માટે કોઈ પણ તબક્કે માહિતી સરળતાથી પ્રાપ્ય હોવી જોઈએ.
- નાગરિકોની સક્રિય ભાગીદારી (સહભાગિતા) - દ્વિમાર્ગી પ્રત્યાયન કરવું.

અગાઉ માહિતીના પ્રચાર-પ્રસાર માટે એકેઆરએસપી (આઈ)એ ઓલ ઈન્ડિયા રેડિયો કાર્યક્રમનો ઉપયોગ કર્યો હતો, પરંતુ તે માટે ઊંચો ખર્ચ આવે છે. ઉપરાંત, શ્રોતાઓ વિશેની માહિતીનું સંકલન કરવું મુશ્કેલ હોવાથી તેમ જ માહિતીનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવામાં આવ્યો અને શ્રોતાઓને વધારાની કઈ માહિતી જોઈતી હતી તે અંગેની જાણકારી ન મળતી હોવાથી રેડિયો કાર્યક્રમની અસરકારકતાનું માપન કરવું પણ શક્ય ન હતું.

આ પડકારોને પહોંચી વળવા માટે તેમ જ ઉપર જણાવેલી જરૂરિયાતો પર ધ્યાન આપવા માટે એકેઆરએસપી (આઈ)એ સર્વેક્ષણ કર્યા બાદ જાહેર કાર્યક્રમોની માહિતી પહોંચાડવા માટે મોબાઇલનો ઉપયોગ કરવાનું નક્કી કર્યું હતું. હાલમાં ગુજરાત અને મધ્ય પ્રદેશના પાંચ જિલ્લાઓના છ તાલુકાઓમાં વસતા 10,000 કરતાં પણ વધુ નાગરિકોને માહિતી પહોંચાડવા માટે ઇન્ટરેક્ટિવ વોઇસ રિસ્પોન્સ (આઇવીઆર) સિસ્ટમનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આ કાર્યક્રમને 'મોબાઇલ માહિતી કાર્યક્રમ' નામ આપવામાં આવ્યું છે.

આઇવીઆર ટેકનોલોજી કોર્પોરેટ ક્ષેત્રમાં બહોળો વ્યાપ ધરાવે છે અને હવે સામાજિક વિકાસના ક્ષેત્રમાં પણ આ ટેકનોલોજી વિસ્તરી રહી છે. મુખ્યત્વે તે આઉટબાઉન્ડ કોલિંગ કે ઇનબાઉન્ડ રિસ્પોન્સ સિસ્ટમ માટેનું પ્લેટફોર્મ પૂરું પાડે છે. આઇવીઆર સિસ્ટમનો ઉપયોગ કરીને અમે અમારા શ્રોતાઓને અઠવાડિયામાં બે વાર પ્રિ-રેકોર્ડ (અગાઉથી રેકોર્ડ કરેલો) સંદેશા મોકલવામાં આવે છે જેમાં સંસ્થાના કાર્ય ક્ષેત્રમાંથી નાગરિકોના ફોન નંબર મેળવવામાં આવ્યા છે - જેમાં પંચાયત સભ્યો, સ્વ-સહાય જૂથો અને મંડળોના આગેવાનો, ખેડૂતો, યુવાનો તેમ જ આરોગ્ય, આઇસીડીએસ અને શિક્ષણ વિભાગમાં સેવા પૂરી પાડનારી વ્યક્તિઓનો સમાવેશ થાય છે.

‘મોબાઇલ માહિતી કાર્યક્રમ’ સ્થાનિક ભાષા (બોલી)માં હાથ ધરાય છે અને આ કાર્ય સ્થાનિક ફિલ્ડ ટીમ દ્વારા કરવામાં આવે છે. વોઇસ મેસેજ માટેની સ્ક્રીપ્ટ લખવા માટે અને તેનું રેકોર્ડિંગ કરવા માટે અમે ગુજરાત તથા મધ્ય પ્રદેશના સ્થાનિક યુવાનોને તાલીમ પૂરી પાડી છે. આ યુવાનોને ‘રેડિયો રિપોર્ટર’ કહેવામાં આવે છે. રેડિયો રિપોર્ટર સંદેશાની ગુણવત્તા અને સામગ્રી અંગે શ્રોતાઓ (લિસનર)ના પ્રતિભાવ પણ મેળવે છે. આ કાર્યક્રમની આગવી લાક્ષણિકતાઓ નીચે પ્રમાણે છે:

પ્રત્યક્ષ સંચાર

લક્ષિત સંચાર એ સમૂહ-સંચારનો સૌથી અસરકારક માર્ગ છે. અન્ય માધ્યમો (રેડિયો કે મુદ્રણ કે ડિજિટલ) કેટલીક મર્યાદાઓ ધરાવે છે, જેમ કે, તેમની પહોંચ વ્યાપક હોય છે પણ લક્ષિત સમુદાયને તે માહિતી મળી છે કે કેમ અને તે માહિતી ઉપયોગી નીવડી છે કે કેમ તે અંગેના પ્રતિભાવો જાણી શકાતા નથી.

સ્થાનિક ભાષા

આ સામગ્રી સ્થાનિક બોલીમાં હોય છે, જે સમુદાયના તાલીમબદ્ધ રેડિયો રિપોર્ટર દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવે છે. અવાજ સ્વરૂપે હોવાથી સાક્ષરતાનું વિઘ્ન નડતું નથી.

સમયસર માહિતી

ગ્રામસભા, યોજના સંબંધિત કેમ્પ કે નામ નોંધણીના કેમ્પ વગેરે જેવા પ્રસંગો અંગે નાગરિકોને સમય અને સ્થળની સમયસર માહિતી પૂરી પાડે છે.

વર્ગ કે શ્રેણી અનુસાર મેસેજિંગ

મોબાઇલ નંબરનો ડેટાબેઝ ગામ અનુસાર તેમ જ બીપીએલ, જમીન વિહોણાં લોકો, આદિવાસી સમુદાયો, એકાકી જીવન ગુજારતી મહિલાઓ, પીઆરઆઇના સભ્યો વગેરે જેવા વર્ગ પ્રમાણે તૈયાર કરવામાં આવે છે, જેથી ચોક્કસ લક્ષિત જૂથને ચોક્કસ માહિતી મોકલી શકાય.

પ્રસારણ (બ્રોડકાસ્ટિંગ) માટે અમે નીચેનાં ચરણો અનુસરીએ છીએ:

- મોબાઇલ નંબરનો ડેટાબેઝ
- પ્રસારણનું માસિક કેલેન્ડર તૈયાર કરવું
- સંદેશાનો વિષય કે સામગ્રી નક્કી કરવાં
- સ્ક્રીપ્ટ અને ઓડિયો પ્રોડક્શન તૈયાર કરવાં.
- સર્વિસ પ્રોવાઇડર્સ (સેવા પૂરી પાડનાર)ના આઇવીઆર પ્લેટફોર્મ
- મારફત તેનું પ્રસારણ (બ્રોડકાસ્ટિંગ) કરવું.
- શ્રોતા અનુસાર અવધિ અને નોન-લિસનર્સ અંગેના અહેવાલોનું વિશ્લેષણ કરવું.
- મેસેજની સામગ્રી અને સ્વરૂપ અંગે શ્રોતાઓના પ્રતિભાવો મેળવવા.

સમય અને પુનરાવર્તન

સર્વેક્ષણના આધારે અમે અઠવાડિયે બે વાર સંદેશાઓ મોકલવાનું નક્કી કર્યું અને તે પણ સાંજના પાંચથી સાત વાગ્યાની વચ્ચે, જેથી મોટા ભાગનાં શ્રોતાઓ ઘરે હોય અને મેસેજ સાંભળી શકે.

દ્વિમાર્ગી પ્રસાર

નાગરિકો પાસેથી પ્રતિભાવો મેળવવા માટે કે વિગતો (ડેટા) એકત્રિત કરવા માટે આ આઇવીઆર પ્લેટફોર્મનો ઉપયોગ કરી શકાય છે અને તેમનું ઉદાહરણ પણ રજૂ કરી શકાય છે.

રિપોર્ટ

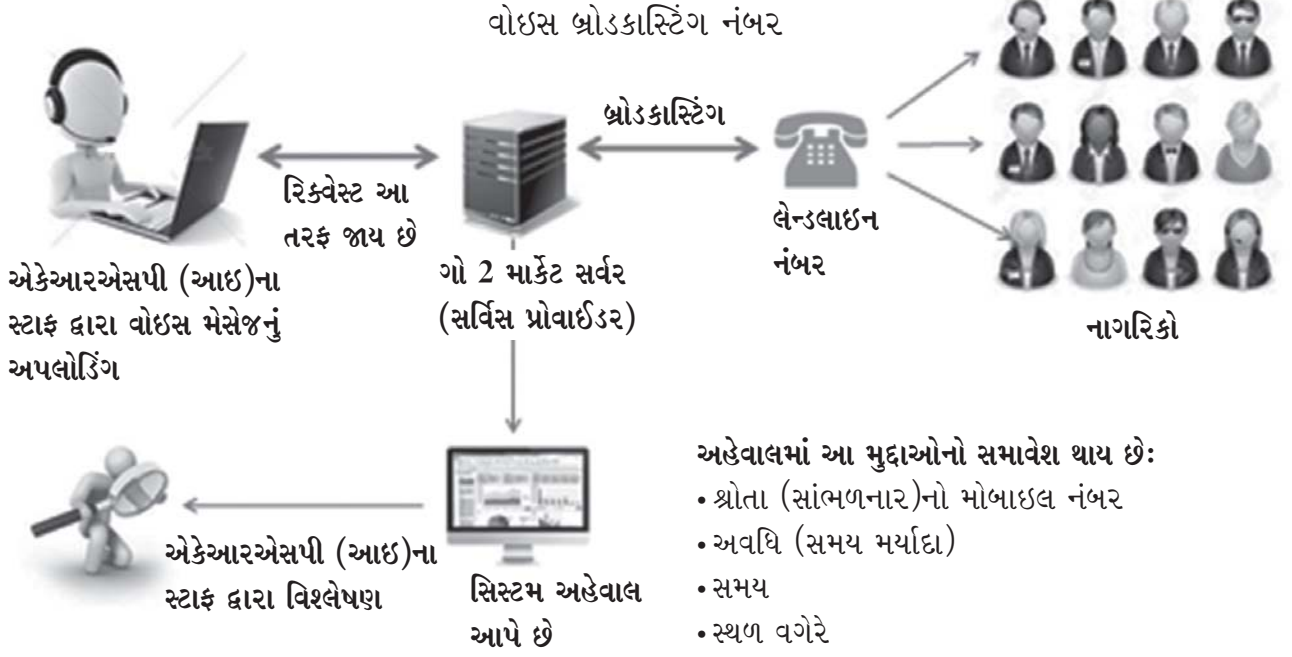
ટેકનોલોજીના કારણે દરેક શ્રોતાનો તત્કાલિન વ્યક્તિગત ડેટા (વિગતો) મેળવી શકાય છે અને તેથી પદ્ધતિનું વિશ્લેષણ કરી શકાય છે. આમ, દરેક એપિસોડનું તેમ જ સમય જતાં સમગ્ર કાર્યક્રમનું ઝીણવટભર્યું મૂલ્યાંકન કરી શકાય છે.

ખર્ચ

તૈયાર કરવાની દ્રષ્ટિએ તેમ જ પ્રસાર કરવાની દ્રષ્ટિએ - એમ બંને રીતે આ ઘણો જ ઓછો ખર્ચાળ કાર્યક્રમ છે. ટીમનો કોઈ પણ સભ્ય સામાન્ય એમપી૩ રેકોર્ડર અને હેડફોન વડે તેના અવાજમાં મેસેજ (સંદેશો) રેકોર્ડ કરી શકે છે અને આ કાર્ય ઓફિસે પણ કરી શકાય છે. તેથી, આ માટે સ્ટુડિયોની ગોઠવણ કરવાની પણ જરૂર રહેતી નથી. ખર્ચ પ્રત્યેક મિનિટદીઠ રૂ. 0.65 પૈસા જેટલો નજીવો હોય છે. આમ, જો 10,000 શ્રોતાઓને 1.5 મિનિટનો મેસેજ મોકલવો હોય, તો આશરે રૂ. 9,750 જેટલો ખર્ચ થાય છે, જે સંચાર માધ્યમના અન્ય પ્રકાર તથા અન્ય કોઈ માધ્યમની સરખામણીએ ઘણો જ નીચો છે.

આઈવીઆર સિસ્ટમનું સમગ્ર માળખું

પ્રવૃત્તિઓનું આલેખન (ફ્લો ચાર્ટ)

આ કાર્યક્રમમાં નીચેના મુદ્દાઓ અંગે વિગતવાર આયોજન કરવું જરૂરી બની રહે છે:

સામગ્રી

તમે મોકલવા ઈચ્છતા હોવ, તે માહિતીનો પ્રકાર. સામાન્યપણે અમે કોઈ પણ એક યોજના કે સેવા અંગે 3-4 એપિસોડ કરતાં હોઈએ છીએ અને તેમાં અમે યોજનાનાં તમામ પાસાંઓને આવરી લઈએ છીએ.

સામગ્રીનું સ્વરૂપ

કયા સ્વરૂપમાં સામગ્રી તૈયાર કરવી છે? - વાર્તા (કે વાત), મુલાકાત, વર્ણન, ગીત, નાટક વગેરે.

પુનરાવર્તન

સર્વેક્ષણ અને જરૂરિયાતના આધારે પ્રસારણનું પુનરાવર્તન નક્કી કરી શકાય છે.

પ્રસારણનો સમય

શ્રોતાઓને સાનુકૂળ હોય તેવા સમય અને અઠવાડિયાના તેવા દિવસની સર્વેક્ષણના આધારે પ્રસારણનો સમય નક્કી કરી શકાય છે.

કેલેન્ડર

માસિક અને ત્રિમાસિક ધોરણે કેલેન્ડર તૈયાર કરવું જોઈએ, જે સ્થાનિક સ્તરે કામ કરતી ટીમ અને રેડિયો રિપોર્ટરને સામગ્રી નક્કી

કરવામાં, સ્ક્રીપ્ટ લખવામાં તથા સમયસર પ્રસારણ કરવામાં મદદરૂપ બનશે.

પરિણામો

આ કાર્યક્રમ દોઢ વર્ષથી કાર્યરત છે અને કેટલાક પડકારોનો સામનો કર્યા બાદ હાલ આ કાર્યક્રમ સ્થિર ગતિએ ચાલી રહ્યો છે. આ કાર્યક્રમનો વ્યાપ નીચે પ્રમાણે છે:

- 6 તાલુકા (2 રાજ્યો) મધ્ય પ્રદેશ અને ગુજરાત. ચાર ભાષામાં - મધ્ય પ્રદેશમાં હિંદી અને બરેલા અને ગુજરાતમાં વસાવી અને પ્રચલિત ગુજરાતીમાં.
- કુલ શ્રોતાઓની સંખ્યા: 10884 (5402 ગુજરાત અને 5482 મધ્ય પ્રદેશ)
- સક્રિય શ્રોતાઓ (સરેરાશ): 7204 (કુલ શ્રોતાઓના 66 ટકા)
- પ્રસારિત થયેલા કુલ મેસેજ: 144 (મધ્ય પ્રદેશ) અને 131 (ગુજરાત)

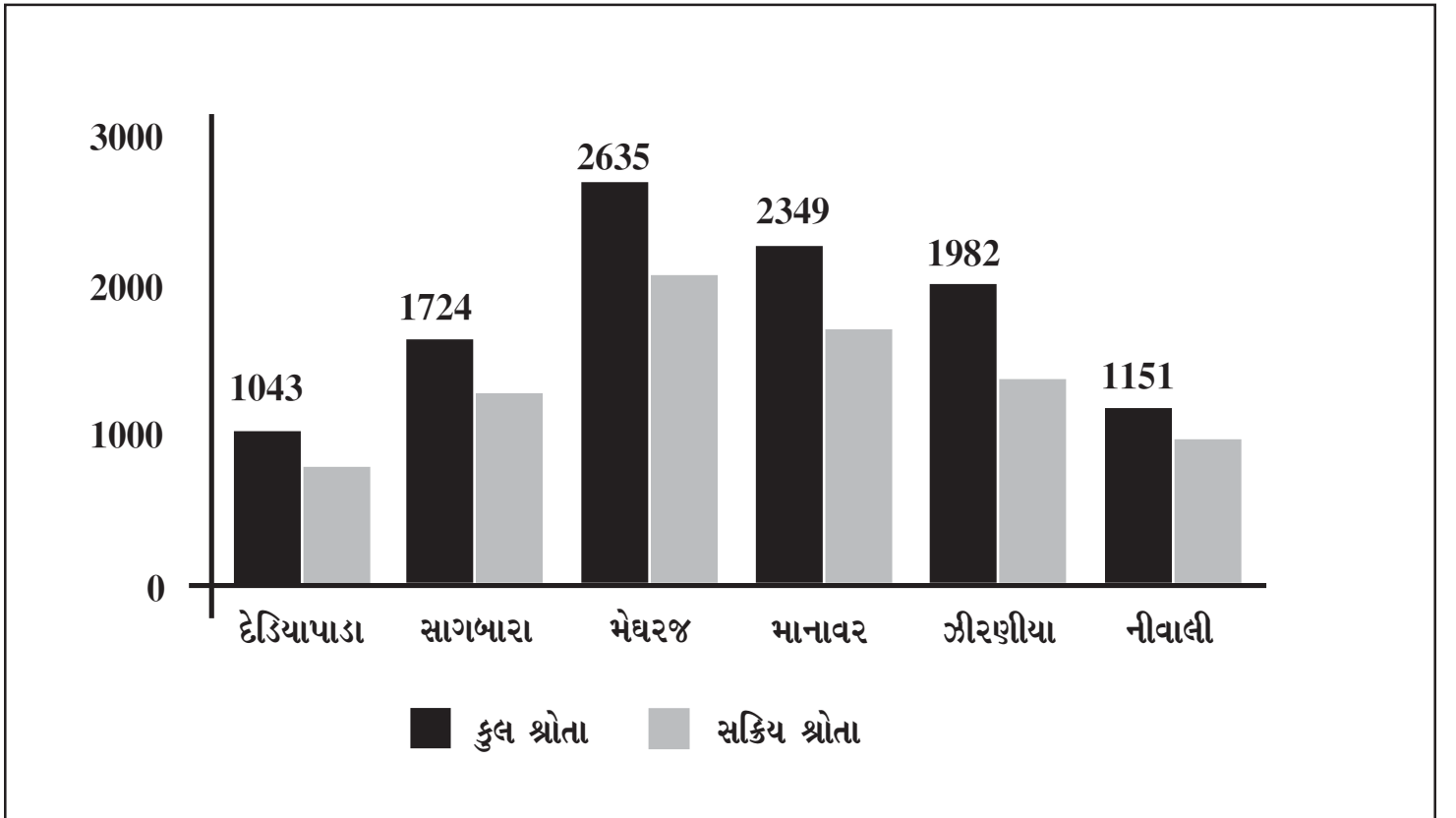
આ કાર્યક્રમનાં ઘણાં સારાં પરિણામો મળ્યાં છે. વળી, નાગરિકોને સમયસરની તથા વિગતવારની મળી રહેતી માહિતી તેમને જાહેર કાર્યક્રમોના લાભ મેળવવામાં અને સ્થાનિક વહીવટી વ્યવસ્થામાં ભાગ લેવામાં મદદરૂપ બને છે. આ કાર્યક્રમના કેટલાંક નોંધપાત્ર પરિણામો નીચે મુજબ છે:

- સમયસરની માહિતી ગ્રામ સભામાં લોકોની વ્યાપક સહભાગિતા સુનિશ્ચિત કરે છે.
- સરકાર દ્વારા યોજાતા - વિકલાંગતા કેમ્પ, રસીકરણ કેમ્પ વગેરે જેવા કાર્યક્રમોમાં લોકોની સહભાગિતામાં વધારો થયો છે.
- સરકારી વિભાગો અમને મોબાઇલ રેડિયો મારફત માહિતીનો પ્રસાર કરવા માટે જણાવે છે. જેમ કે, આરોગ્ય ખાતું ‘મેઘધનુષ’ કાર્યક્રમ માટે જાગૃતિ ફેલાવવા માટે મોબાઇલ માહિતી કાર્યક્રમનો ઉપયોગ કરે છે. આ જ રીતે વિવિધ વિભાગો દ્વારા યોજાતા કેમ્પ માટે પણ મોબાઇલ માહિતી કાર્યક્રમનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.
- આઇવીઆરએસનો ઉપયોગ કરીને એકત્રિત કરવામાં આવેલો ડેટા (વિગતો) અમને એવાં ગામો શોધવામાં મદદરૂપ બન્યો હતો કે જે ગામોને યુઆઇડી જારી કરવામાં નહોતાં આવ્યાં. આ ગામોમાં અમે સરકાર સાથે સહનિર્દેશન કર્યું. જેના પગલે યુઆઇડી કાર્ડ જારી કરવા માટે કેમ્પનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું.
- નાગરિકોએ પણ જેમના માટે માહિતી સુસંગત હોય અને જેમને માહિતી ઉપયોગી નીવડે તેમ હોય તેવાં લોકોને માહિતી પૂરી પાડી હતી.

કેટલાંક સફળ ઉદાહરણો

સમાજશાસ્ત્રમાં સ્નાતક થનાર મનોજકુમાર વસાવા હાલ ખેડૂત છે. મનોજ કુમારે જણાવ્યું હતું કે, “ફોન પર મળતી આઇસીડીએસ અંગેની માહિતીના આધારે અમને બાળકોને કયું પોષણ પૂરું પાડવું જોઈએ તે અંગેની જાણકારી મળી હતી. ફોન પરના આ કાર્યક્રમના કારણે જ અમને માલૂમ પડ્યું હતું કે આંગણવાડીઓએ કુપોષણનો શિકાર બનેલાં તમામ બાળકોને સોમવારે અને ગુરુવારે લાડુ અને ફળો આપવાં જોઈએ. જો કે, અમારા ગામમાં આવેલી બે આંગણવાડીઓ બાળકોને આ ખોરાક આપતી ન હતી. મારે ત્રણ સંતાનો છે (એક છોકરો અને બે છોકરીઓ). તેઓ આ જ આંગણવાડીઓમાં જાય છે. અમારાં ગામનાં માતા-પિતાઓએ એકત્રિત થઈને આ મુદ્દો ઊઠાવ્યો. જેના પગલે આંગણવાડીઓ પોષણયુક્ત આહારનું સંતુલન જાળવતી થઈ”. વધુમાં તેમણે જણાવ્યું કે, “આ કાર્યક્રમને કારણે અમને એ પણ જાણવા મળ્યું કે અમારાં ગામમાં બાળકોની સંખ્યા વધી હોવાથી ગામમાં વધુ એક આંગણવાડીની જરૂર છે. તેથી ગામમાં અમે આ મુદ્દો ઊઠાવ્યો અને સરકારે ત્રીજી આંગણવાડી માટે મંજૂરી આપી.”

સરકારી યોજનાઓ અંગે સમયસર મળી રહેતી માહિતી લોકોની કામગીરીને ગતિશીલ કરવામાં ઘણી જ મદદરૂપ જણાઈ હતી.

અમૃત વાત્સલ્ય યોજના અંગેની સમયસર મળેલી જાણકારી અશોકભાઈ વસાવાના પિતરાઈ ભાઈ માટે છૂપા આશીર્વાદ સાબિત થઈ હતી. મોબાઇલ ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરીને આરોગ્ય યોજનાઓ અંગેની જાણકારીનો પ્રસાર કરવા બદલ એકેઆરએસપી (આઈ)નો આભાર માનતાં અશોકભાઈએ જણાવ્યું હતું કે: ફોઈના છોકરા પાસે અમૃત વાત્સલ્ય યોજનાના ભાગરૂપે આપવામાં આવતું કાર્ડ નહોતું અને તેથી તેને ડાયાલિસિસ માટેના આરોગ્યના લાભ મળતા નહોતા. કાર્ડ વિના ડાયાલિસિસ કરાવવા માટે દરેક વખતે રૂ. 2,000નો ખર્ચ થતો હતો. આ કાર્યક્રમ મારફત અમને કાર્ડ ક્યાંથી મળી શકે અને તે માટે ક્યા દસ્તાવેજો રજૂ કરવાના રહેશે તે વિશેની જાણકારી મળી. અમે મારા પિતરાઈ ભાઈનું નામ નોંધાવ્યું. હવે તેને વિના મૂલ્યે ડાયાલિસિસની સારવાર મળે છે. એટલું જ નહીં, જ્યારે પણ તે સારવાર માટે જાય, ત્યારે સરકાર તેનો આવવા-જવાનો ખર્ચ આશરે રૂ. 400 માફ કરે છે.

પડકાર

આ કાર્યક્રમનાં સારાં પરિણામો મળ્યાં છે, પરંતુ કાર્યક્રમ સામે કેટલાક પડકારો છે, જેના વિકલ્પો શોધવાનો અમે પ્રયત્ન કરી રહ્યાં છીએ. મુખ્ય પડકારો આ પ્રમાણે છે:

દક્ષિણ ગુજરાત અને મધ્ય પ્રદેશનો આદિવાસી પ્રદેશ અમારું કાર્ય ક્ષેત્ર છે. જ્યાં પર્વતીય વિસ્તારોનાં કેટલાંક ગામોમાં મોબાઇલ નેટવર્કના જોડાણની સમસ્યા આજે પણ યથાવત છે. તે ગામોના સેંકડો નાગરિકો સુધી પહોંચવું મુશ્કેલ છે.

પૃષ્ઠ ૩નું શેષ

આરોગ્યકેન્દ્રો પર દર્શાવવામાં આવે, તો મેડિકલ અધિકારીએ તે દવાઓ ફરજિયાતપણે આપવી પડે છે અને તેઓ દર્દીને બહારથી દવાઓ ખરીદવા માટે ‘પ્રિસ્ક્રીપ્શન’ આપી શકશે નહીં. હાથ ધરવામાં આવેલાં કાર્યોની યાદી, અંદાજપત્ર અને ચૂકવવામાં આવેલાં કુલ ભથ્થાંની વિગતો, બાંધકામ કે માળખાંની ઉપયોગિતા અને અધિકારોની ખરાઈ કરશે. પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓ (પીઆરઆઈ) તથા તેના વડપણ હેઠળની વિવિધ લોકોની સમિતિ - જેમ કે રોગી કલ્યાણ સમિતિ, ગ્રામીણ આરોગ્ય અને પોષણ સમિતિ (વિલેજ હેલ્થ સેનિટેશન એન્ડ ન્યુટ્રિશન સમિતિ) કે સંજીવની સમિતિ, શાળા વ્યવસ્થાપન સમિતિ (સ્કૂલ મેનેજમેન્ટ કમિટી)એ મેળવેલા અને વાપરેલા ભંડોળની વિગતોની જાહેરાત વહીવટી તંત્રને તથા સ્થાનિક સ્તરની વ્યવસ્થાને સુધારવામાં મદદરૂપ બનશે.

અનુભવો દર્શાવે છે કે ‘આરટીઆઈ અરજીઓના ઘણા ચળવળકર્તાઓના જીવ જોખમમાં મૂકાયા છે અને છેલ્લા એક દાયકામાં ઘણા ચળવળકર્તાઓએ તેમના જીવ ગુમાવ્યા છે. આરટીઆઈ અરજીઓ દાખલ કરવાથી ભ્રષ્ટાચારમાં ઘટાડો થયો છે તેવું ચોક્કસપણે ન કહી શકાય પણ આરટીઆઈ એ એક સક્ષમ હથિયાર છે, જે માહિતીને લોકો સુધી પહોંચાડવા માટે સઘનપણે ઉપયોગમાં લેવું જરૂરી છે.’

‘આંતરરાષ્ટ્રીય સંઘ’ (યુએન)ના ભૂતપૂર્વ સેક્રેટરી જનરલ કોફી અન્નાનના શબ્દોમાં, ‘માહિતીની મજબૂત લોકશાહી સત્તાએ આપણે કલ્પના પણ ન કરી શકીએ, તે રીતે ગરીબી નાબૂદ કરવાની અને પરિવર્તન લાવવાની આપણને તક પૂરી પાડી છે. આગામી દિવસોમાં આપણે, તમારે આ પરિવર્તનને જરૂરિયાતમંદો માટે વાસ્તવિકતામાં પલટાવવાનું કાર્ય કરવાનું છે. માહિતી તથા સંભવિતતાના જ્ઞાનની મદદથી ગરીબીની સ્થિતિને નાબૂદ કરી શકાય છે.’

મહિલાઓ પાસે મોબાઇલ હોય તે આજે પણ ગામડાંઓમાં, ખાસ કરીને આદિવાસી વિસ્તારોમાં નરી કલ્પના સમાન છે. તેથી સ્વયંસહાય જૂથો મારફતે વધુને વધુ મહિલા શ્રોતાઓ સુધી પહોંચવું એ પડકાર સમાન છે.

મોબાઇલ નંબર વારંવાર બદલવા: આદિવાસી ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં શ્રોતાઓ અવાર-નવાર તેમનો મોબાઇલ નંબર બદલતા રહે છે. તેથી, શ્રોતાઓનો ડેટાબેઝ જાળવવો મુશ્કેલ બને છે. ફક્ત મિસડ-કોલ કરીને જ શ્રોતાઓ માટેના અમારા ગ્રૂપમાં નોંધણી કરી શકાય છે તેવી જાગૃતિ અમે ફેલાવી હોવા છતાં, તે માટે સમય લાગે છે.

માંગણીના આધારે માહિતી પૂરી પાડવામાં આવે તે મહત્વનું છે જેમકે કોઈ શ્રોતાએ ભૂતકાળમાં કોઈ ચોક્કસ યોજના વિશે મોબાઇલ માહિતી કાર્યક્રમમાં સાંભળ્યું હોય, અને હવે તેને તે યોજના વિશે થોડી વધુ વિગતો જોઈતી હોય, પણ હવે તેને આ યોજના યાદ ન રહી હોય અથવા તો તે થોડી મુશ્કેલી અનુભવી રહ્યો હોય. તો, આવી પરિસ્થિતિમાં શ્રોતા યોજનાની વિગતો જાણવાની માંગણી કરે તે જરૂરી છે. રેકોર્ડ કરવામાં આવેલા વોઇસ મેસેજનો યોગ્ય ક્રમ સાથે સંગ્રહ કરવાનો વિકલ્પ અમે શોધી રહ્યાં છીએ, જેથી નાગરિકો તે સામગ્રી વિશેની વિગતો મેળવી શકે. પરંતુ આ કામગીરી સમય માંગી લે છે. વળી, તે માટે મોબાઇલ ઓપરેટ કરવાનું જ્ઞાન હોવું જરૂરી છે. સાથે જ, શ્રોતા મૈત્રીપૂર્ણ હોય તે પણ જરૂરી છે. માંગણીના આધારે માહિતી પૂરી પાડવામાં નાગરિકોને માર્ગદર્શન પૂરું પાડવા માટે અમે થોડા સમયમાં જ મોબાઇલ હેલ્પલાઇનનો વિકલ્પ શરૂ કરીએ તેવી શક્યતા છે. ■

રાજ્ય અનુસાર વિકલાંગતા પેન્શનની તુલનાત્મક વિગતો

	(૧) ગોવા	(૨) પુદુચેરી	(૩) તેલંગાણા
લાયકાતનો માપદંડ તથા જરૂરી દસ્તાવેજ	<ul style="list-style-type: none"> પરિવારની આવકનું પ્રમાણપત્ર જરૂરી છે, પણ તે માપદંડ તરીકે નહીં, બલકે નોંધ માટે રાખવામાં આવે છે. 	<ul style="list-style-type: none"> કોઈ વય મર્યાદા નહીં વાર્ષિક આવક રૂ. 75,000 કરતાં વધારે ન હોવી જોઈએ. ઓછામાં ઓછા પાંચ વર્ષથી નિવાસ કરતા હોવા જોઈએ 	<ul style="list-style-type: none"> કોઈ વય મર્યાદા નહીં તથા વિકલાંગતા ધરાવનારી વ્યક્તિના પરિવાર માટે પણ કોઈ આવક મર્યાદા નહીં. વિકલાંગતા ધરાવનારી વ્યક્તિઓને તેમની વિકલાંગતાને કારણે સમાજ અને પરિવાર દ્વારા તિરસ્કાર કરવામાં આવે છે.
માસિક પેન્શન સહાય (મળવા પાત્ર લાભ)	<ul style="list-style-type: none"> એકથી 60 વર્ષની વચ્ચેના વય જૂથની અને 90 ટકા અને તેથી વધુ વિકલાંગતા ધરાવનારી વ્યક્તિઓ માટે - રૂ. 3,500 21 વર્ષ કરતાં વધુ વયની અને 40 ટકા અને તેથી વધુ વિકલાંગતા ધરાવનારી વ્યક્તિઓ માટે - રૂ. 2,500 1 વર્ષથી 20 વર્ષની વયજૂથની 40 ટકા કે તેથી વધુ વિકલાંગતા ધરાવનારી વ્યક્તિઓ માટે - રૂ. 2,000. 	<ul style="list-style-type: none"> 86 ટકાથી 100 ટકા વિકલાંગતા માટે - રૂ. 3,000 66થી 85 ટકા વિકલાંગતા માટે - રૂ. 2,000. 40થી 65 ટકા વિકલાંગતા માટે - રૂ. 1,500 60થી 79 વર્ષની વ્યક્તિઓના કિસ્સામાં વિકલાંગતાની ટકાવારીને ધ્યાનમાં લીધા વિના કાયમી વિકલાંગતા માટે - રૂ. 2,200. 80 વર્ષ પાર કરી ચૂકેલી વ્યક્તિઓ માટે વિકલાંગતાની ટકાવારીને ધ્યાનમાં લીધા વિના કાયમી વિકલાંગતા માટે - રૂ. 3,000. 	<ul style="list-style-type: none"> 40 ટકા વિકલાંગતા ધરાવનારી વ્યક્તિઓ માટે - રૂ. 1,500 <p>નોંધ:</p> <ul style="list-style-type: none"> સરકારી આદેશ મુજબ જિલ્લા કલેક્ટરો સમયાંતરે સર્વે હાથ ધરે છે અને લાયકાત ધરાવતી વ્યક્તિ લાભ અપાવવા પ્રયત્ન કરે છે.

(૪) આંધ્ર પ્રદેશ	(૫) કર્ણાટક	(૬) દિલ્હી	(૭) તમિલનાડુ	(૮) ગુજરાત
<ul style="list-style-type: none"> આવકનો કે અન્ય કોઈ પણ પ્રકારનો માપદંડ નહીં 	<ul style="list-style-type: none"> વાર્ષિક રૂ. 25,000 કરતાં ઓછી આવક 	<ul style="list-style-type: none"> પરિવારની તમામ સ્ત્રોતો થકી થતી વાર્ષિક આવક રૂ. 75,000 કરતાં વધારે ન હોવી જોઈએ. 	<ul style="list-style-type: none"> 40 ટકા કે તેથી વધુ વિકલાંગતા ધરાવનારી તમામ બેરોજગાર વ્યક્તિઓ 	<ul style="list-style-type: none"> 79 વર્ષ કરતાં ઓછી વય 80 ટકા કે તેથી વધુ વિકલાંગતા બીપીએલ યાદીમાં નામ (0-16) સામાજિક સંરક્ષણ વિભાગ દ્વારા પ્રમાણિત કરવામાં આવેલું ઓળખ પત્ર હોવું જરૂરી
<ul style="list-style-type: none"> ઓછામાં ઓછી 40 ટકા વિકલાંગતા ધરાવનારી વ્યક્તિઓ માટે - રૂ. 500 	<ul style="list-style-type: none"> 75 ટકા કરતાં ઓછી વિકલાંગતા માટે - રૂ. 500. 75 ટકા કરતાં વધુ વિકલાંગતા માટે દર મહિને - રૂ. 1200. 	<ul style="list-style-type: none"> 0-60 વર્ષની વયની અને 40 ટકા કે તેથી વધુ વિકલાંગતા ધરાવનારી વ્યક્તિઓ માટે - રૂ. 1,500. 	<ul style="list-style-type: none"> રૂ. 1,000. 	<ul style="list-style-type: none"> 17 વર્ષ કરતાં ઓછી વયની વ્યક્તિ માટે - રૂ. 400 18-79 વર્ષની વ્યક્તિ માટે - રૂ. 600
<p>નોંધ:</p> <ul style="list-style-type: none"> ગરીબી નાબૂદીની તમામ યોજનાઓમાં વિકલાંગતા ધરાવનારી વ્યક્તિઓ માટે 3 ટકાનું આરક્ષણ 	<p>નોંધ:</p> <ul style="list-style-type: none"> ગ્રામ પંચાયતથી લઈને રાજ્ય કક્ષાએ ગરીબી નાબૂદીના તમામ કાર્યક્રમોમાં ત્રણ ટકા આરક્ષણ 		<p>નોંધ:</p> <ul style="list-style-type: none"> ત્રણ ટકાના આરક્ષણની દેખરેખ રાખવા માટે ઉચ્ચ સ્તરીય સમિતિ 	

રાજ્ય અનુસાર વૃદ્ધો માટેના પેન્શનની તુલનાત્મક વિગતો

	(૧) ગોવા	(૨) પુદુચેરી	(૩) તેલંગણા
લાયકાતનો માપદંડ તથા જરૂરી દસ્તાવેજ	<ul style="list-style-type: none"> 60 વર્ષ કરતાં વધુ વય અરજકર્તાના પરિવારની વાર્ષિક માથાદીઠ આવક યોજના હેઠળની વાર્ષિક આર્થિક સહાયની રકમ કરતાં ઓછી હોવી જોઈએ. પતિ-પત્ની બંને લાયકાત ધરાવે છે. 	<ul style="list-style-type: none"> વર્ષે રૂ. 75,000 કરતાં ઓછી આવક રહેઠાણનો પુરાવો 	<ul style="list-style-type: none"> વર્ષે રૂ. 75,000 કરતાં ઓછી આવક 60 વર્ષ કરતાં વધુ વયની વૃદ્ધ વ્યક્તિઓ માટે 50 વર્ષ કરતાં વધુ વય ધરાવનારા વણકર (વણાટકામ કરનારા) અને તાડીનો રસ કાઢનારાઓ માટે.
માસિક પેન્શન સહાય (મળવા પાત્ર લાભ)	<ul style="list-style-type: none"> રૂ. 2,000 	<ul style="list-style-type: none"> 55-59 વર્ષ માટે રૂ. 1,500 60-79 વર્ષ માટે રૂ. 2,000 80 અને તેથી વધુ વયની વ્યક્તિઓ માટે રૂ. 3,000. 	<ul style="list-style-type: none"> રૂ. 1,000 સામાજિક આર્થિક માપદંડ: આશરા પેન્શન યોજના ફક્ત એવા વંચિત પરિવારો માટે છે, જે પરિવારમાં વૃદ્ધાવસ્થાને કારણે અથવા તો વૈધવ્યને કારણે પરિવારમાં આવક રળનારો કોઈ સભ્ય નથી. પરિવારના આવક રળનારા સભ્યો તેમનાં માતા-પિતાની સંભાળ લે તેવી અપેક્ષા હોય છે. નીચે જણાવેલી શરતો (સ્થિતિ) ધરાવનારા પરિવારો સામાજિક સુરક્ષા (સોશ્યલ સિક્યોરિટી) પેન્શન માટે લાયક ઠરશે નહીં: (1) 3 એકર કરતાં વધુ પિયત/ભેજયુક્ત જમીન કે 7.5 એકર કરતાં વધુ સૂકી જમીન ધરાવનાર. (2) જેમનાં બાળકો સરકારી / જાહેર ક્ષેત્ર / ખાનગી ક્ષેત્રે / આઉટસોર્સ / કરાર હેઠળ રોજગારી ધરાવતાં હોય; (3) જેમનાં બાળકો ડોક્ટર, કોન્ટ્રાક્ટર, વ્યાવસાયિકો અને સ્વ-રોજગારી ધરાવતાં હોય; (4) જેઓ મોટાં વ્યવસાય સાહસ ધરાવતાં હોય (ઓઇલ મિલ, રાઇસ મિલ, પેટ્રોલ પમ્પ, રિગના માલિકો, દુકાનના માલિકો વગેરે.); (5) જેઓ સરકારી પેન્શન કે આઝાદીના ચળવળકર્તા માટેનું પેન્શન ધરાવતા હોય; (6) હળવા અને/અથવા ભારે ઓટોમોબાઇલ્સ (ફોર વ્હીલર્સ અને મોટાં વાહનો)ના માલિકો (7) અન્ય એવો કોઈ પણ માપદંડ જેમાં તપાસકર્તા અધિકારી જીવનશૈલી, રહેણી-કરણી, વ્યવસાય અને મિલકતના આધારે પરિવારને ગેરલાયક ઠેરવે.
	<p>અને મોટાં વાહનો)ના માલિકો (7) અન્ય એવો કોઈ પણ માપદંડ જેમાં તપાસકર્તા અધિકારી જીવનશૈલી, રહેણી-કરણી, વ્યવસાય અને મિલકતના આધારે પરિવારને ગેરલાયક ઠેરવે.</p> <ul style="list-style-type: none"> સામાજિક આર્થિક માપદંડ સાથે જેમનો મેળ બેસતો હોય અને જેઓ ઉલ્લેખ કર્યા પ્રમાણેની વય જૂથમાં આવતા હોય તેવા લોકોને આ પેન્શન યોજનામાં સમાવેશ કરવા પર ધ્યાન આપવું જોઈએ અને આથી તે લોકો પેન્શન મેળવવાને લાયક ઠરે છે, સિવાય કે તેઓ પેન્શન મેળવવામાંથી બાકાત રાખવામાં આવતી વ્યક્તિઓની યાદીમાં સામેલ હોય: (1) પ્રાથમિક અવસ્થાનાં અને પછાત આદિવાસી સમૂહો; (2) આવક રળનારું કોઈ સશક્ત સભ્ય ન હોય તેવા ઘરમાં પરિવારનું વડપણ સંભાળતી મહિલાઓ; (3) ઘરમાં વિકલાંગ સભ્ય ધરાવતા પરિવારો; (4) વિકલાંગ વ્યક્તિઓ તથા વિધવાઓ માટેના પેન્શન સિવાયના તમામ પેન્શનોના સંદર્ભમાં દરેક પરિવારદીઠ ફક્ત એક સભ્ય (મુખ્યત્વે મહિલા) પેન્શન માટે લાયક ઠરશે; (5) જમીનવિહોણા ખેત મજૂરો, ગ્રામીણ કારીગરો/કસબીઓ (જેમ કે કુંભાર, મોચી, વણકર, લુહાર, સુથાર વગેરે), ઝૂંપડપટ્ટીમાં રહેનારાં લોકો, રોજિંદા ધોરણે આજીવિકા રળતા, સામાન લાવતા-લઈ જતા મજૂરો, ફૂલી, પેડલ રિક્ષા ખેંચનારા, ગારું ખેંચનારા, ફળ-ફૂલ વેચનારા, ચીથરા વીણનારા, મોચી, નિરાધાર તથા ગ્રામીણ કે શહેરી વિસ્તારોના આ શ્રેણીમાં આવનારા અન્ય લોકો; (6) ઘરવિહોણાં લોકો, ખાસ કરીને શહેરી વિસ્તારોમાં કામચલાઉ વ્યવસ્થા ઊભી કરીને કે ઝૂંપડીમાં રહેનારા પરિવારો; (7) પરિવારનું વડપણ વિધવા સંભાળતી હોય કે ગંભીર માંદગી ધરાવતી વ્યક્તિ/વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિ/65 વર્ષ કે તેથી વધુ વયની વ્યક્તિ સંભાળતી હોય અને રોજગારીનું કોઈ ચોક્કસ સાધન ન હોય કે સમુદાયની કોઈ સહાય ન મળતી હોય અને પરિવારમાં આવક રળનારો કોઈ સક્ષમ સભ્ય ન હોય. આ યોજનાનો લાભ મેળવવાને લાયક છેવાડાની અત્યંત ગરીબમાં ગરીબ વ્યક્તિ - જેમ કે છાપરાં કે પ્લાસ્ટિકની છતની ઝૂંપડીઓમાં રહેતી વ્યક્તિઓ, રોજિંદા વળતર પર કામ કરતી અને કેવળ જીવનની જરૂરિયાતો પૂરી થાય તેટલું કમાઈ શકતી ગરીબ વ્યક્તિઓ તેમને મળવાપાત્ર લાભથી વંચિત ન રહી જાય તેની ખાસ તકેદારી રાખવી જોઈએ. 		

(૪) આંધ્ર પ્રદેશ	(૫) દિલ્હી	(૬) રાજસ્થાન	(૭) ગુજરાત
<ul style="list-style-type: none"> • 65 વર્ષ અને તેથી વધુ • બીપીએલ પરિવાર હોવો જોઈએ • આજીવિકાનું કોઈ સાધન ન હોય અને નિરાધાર હોય, અર્થાત્ પરિવાર કે સંબંધીનો આશરો ન હોય. • અન્ય કોઈ પેન્શન યોજના હેઠળ તે વ્યક્તિનો સમાવેશ ન થયો હોય. • તે વ્યક્તિ જિલ્લાની સ્થાનિક રહેવાસી હોવી જોઈએ. 	<ul style="list-style-type: none"> • અરજકર્તાની ઉંમર 50 વર્ષ કે તેથી વધુ હોવી જોઈએ • અરજ કર્યાની તારીખ પહેલાં અરજકર્તા ઓછામાં ઓછા પાંચ વર્ષથી દિલ્હી કે એનસીઆરનો રહેવાસી હોવો જોઈએ. • પરિવારની વાર્ષિક આવક રૂ. 60,000 કરતાં વધુ ન હોવી જોઈએ. • બેંક કે પોસ્ટ ઓફિસમાં ફક્ત તેના જ નામનું (સિંગલ ઓપરેટેડ) ખાતું હોવું જોઈએ. • તેને કેન્દ્ર કે રાજ્ય સરકાર, એમસીડી, એનડીએમસીની કોઈ અન્ય પેન્શન કે નાણાંકીય સહાય ન મળતી હોવી જોઈએ 	<ul style="list-style-type: none"> • મહિલાની વય 55 વર્ષ કે તેથી વધુ અને પુરુષની વય 58 વર્ષ કે તેથી વધુ • પતિ-પત્નીની તમામ સ્ત્રોતો થતી વાર્ષિક આવક રૂ. 48,000 કરતાં ઓછી હોવી જોઈએ 	<p>1. નિરાધાર પેન્શન</p> <ul style="list-style-type: none"> • 60 વર્ષ કે તેથી વધુ વય • 21 વર્ષ કે તેથી વધુ વયનો પુત્ર ન હોય • જેમને વિકલાંગતા ધરાવતો 45 વર્ષ કે તેથી વધુ વયનો પુત્ર હોય, જે 75 ટકા કે તેથી વધુ વિકલાંગતા ધરાવતો હોય, તેઓ આ યોજનાનો લાભ મેળવવાની લાયકાત ધરાવે છે. • તેઓ ઓછામાં ઓછાં 10 વર્ષથી રાજ્યના રહેવાસી હોવા જોઈએ • તમામ સ્ત્રોતો થકી થતી પરિવારની વાર્ષિક આવક (ગ્રામીણ વિસ્તારો માટે) રૂ. 47,000 કરતાં વધારે ન હોવી જોઈએ અને શહેરી વિસ્તારો માટે રૂ. (68,000) કરતાં વધારે ન હોવી જોઈએ. • માસિક રૂ. 400 <p>2. ઇન્દિરા ગાંધી નેશનલ ઓલ્ડ એજ પેન્શન (વય વંદના)</p> <ul style="list-style-type: none"> • બીપીએલનું સ્કોર (0- 16) • વયનો પુરાવો • મતદાર કાર્ડની નકલ • 60-79 વર્ષની વ્યક્તિ માટે રૂ. 400 • 80 કે તેથી વધુ વયની વ્યક્તિ માટે, રૂ. 700
<ul style="list-style-type: none"> • રૂ. 1,000 	<ul style="list-style-type: none"> • 60- 69 વર્ષ માટે, રૂ. 1,000 • 70 કે તેથી વધુ વર્ષની વ્યક્તિ માટે રૂ. 1,500 	<ul style="list-style-type: none"> • 74 વર્ષની વય સુધી રૂ. 500 • 75 વર્ષ કે તેથી વધુ વયની વ્યક્તિ માટે રૂ. 750 	

રાજ્ય અનુસાર વિધવા પેન્શનની તુલનાત્મક વિગતો

	(૧) ગોવા	(૨) પુદુચેરી	(૩) તેલંગાણા
લાયકાતનો માપદંડ તથા જરૂરી દસ્તાવેજ	<ul style="list-style-type: none"> એકલવાચી મહિલા જેની વય 18 વર્ષથી વધુ હોય અને તેમાં વિધવા, છૂટાછેડા લીધેલ, ત્યક્તા કે ન્યાયિક ધોરણે અલગ થયેલી મહિલાઓ તથા 50 વર્ષથી વધુ વયની અપરિણીત મહિલાઓનો સમાવેશ થાય છે. અરજકર્તાની વાર્ષિક પારિવારિક માથાદીઠ આવક યોજના હેઠળની વાર્ષિક નાણાંકીય સહાયની રકમ કરતાં ઓછી હોવી જોઈએ. સભ્ય તથા તેના જીવનસાથીનું મોત થાય તેવા સંજોગોમાં જીવનસાથી દ્વારા મેળવવામાં આવતી નાણાંકીય સહાયની 50 ટકા રકમ વધુમાં વધુ બે બાળકોને, આ બાળકો 21 વર્ષનાં ન થાય ત્યાં સુધી આપવામાં આવશે. રકમની મર્યાદા દરેક બાળક દીઠ રૂ. 1,000 રહેશે. 	<ul style="list-style-type: none"> વાર્ષિક આવક રૂ. 75,000 કરતાં ઓછી તથા રહેઠાણનો પુરાવો. 18 વર્ષ કરતાં મોટી વયની વિધવાઓ પાસે તેમના પતિના મૃત્યુનું પ્રમાણપત્ર હોવું જોઈએ. ત્યક્તા મહિલા (જે છેલ્લાં સાત વર્ષોથી ત્યક્તા તરીકેનું જીવન ગાળતી હોય) પાસે ધારાસભ્ય અને આંગણવાડી કાર્યકર્તાનું એ મુજબનું પ્રમાણપત્ર સોંઘનામું હોવું જોઈએ કે તે મહિલા છેલ્લા (સગંગ) સાત વર્ષથી ત્યક્તા તરીકેનું જીવન ગુજારે છે તથા સોંઘનામું 21 વર્ષ કરતાં વધુ વય ધરાવતી અપરિણીત મહિલા જેમણે એ મુજબનું સોંઘનામું રજૂ કર્યું હોય મેડિકલ ઓફિસર પાસેથી મેળવેલો વયનો પુરાવો ધરાવનાર 21 વર્ષ કરતાં વધુ વયના ટ્રાંસજેન્ડર 	<ul style="list-style-type: none"> 18 વર્ષ અને તેથી વધુ વયની વ્યક્તિ પતિના મૃત્યુનું પ્રમાણપત્ર (જો મૃત્યુનું પ્રમાણ પત્ર ઉપલબ્ધ ન હોય, તો સ્થાનિક તપાસ હાથ ધરી શકાય છે. અને આ તપાસ બાદ આગામી ત્રણ મહિનાની અંદર મૃત્યુનું પ્રમાણપત્ર મેળવવાનું રહેશે). પુનઃલગ્ન નથી કર્યાં એ મુજબનું પ્રમાણપત્ર 45 વર્ષની વય સુધીમાં સુપરત કરવું (પુનર્લગ્નના કિસ્સામાં ગ્રામ પંચાયત પાસેથી દર વર્ષે એવું પ્રમાણન મેળવી શકાય છે જે-તે વ્યક્તિએ પુનર્લગ્ન કર્યાં નથી). યોજના હેઠળ વ્યક્તિને આવરી લેવાના કે બાકાત રાખવાના માપદંડો વૃદ્ધો માટેની પેન્શન યોજનાને સમાન છે.
માસિક પેન્શન સહાય (મળવા પાત્ર લાભ)	<ul style="list-style-type: none"> રૂ. 2,000 	<ul style="list-style-type: none"> રૂ. 1,500 	<ul style="list-style-type: none"> રૂ. 1,000

(૪) આંધ્ર પ્રદેશ	(૫) દિલ્હી	(૬) રાજસ્થાન	(૭) ગુજરાત
<ul style="list-style-type: none"> કોઈપણ વયની વિધવા અરજકર્તા બીપીએલ પરિવારમાંથી આવતા હોવા જોઈએ. અરજકર્તા અન્ય કોઈ પેન્શન યોજનાનો લાભ ન મેળવતા હોવા જોઈએ. અરજકર્તા જે-તે જિલ્લાના સ્થાનિક રહેવાસી હોવા જોઈએ 	<ul style="list-style-type: none"> 18થી 60 વર્ષની વય ધરાવતી વિધવા, છૂટાછેડા લીધેલી, અલગ થયેલી, ત્યક્તા અથવા તો નિરાધાર મહિલાઓ. અરજ કર્યાની તારીખ પહેલાંના ઓછામાં ઓછા પાંચ વર્ષથી તે દિલ્હી કે એનસીઆરની રહેવાસી હોવી જોઈએ. પરિવારની વાર્ષિક આવક રૂ. 60,000 કરતાં વધારે હોવી જોઈએ નહીં. વ્યક્તિ બેન્ક કે પોસ્ટ ઓફિસમાં સિંગલ ઓપરેટેડ (ફક્ત પોતાના નામનું જ) ખાતું ધરાવતી હોવી જોઈએ. વ્યક્તિ રાજ્ય કે કેન્દ્ર સરકાર, એમસીડી કે એનડીએમસી પાસેથી અન્ય કોઈ પેન્શન કે નાણાંકીય સહાય ન મેળવતી હોવી જોઈએ. 	<ul style="list-style-type: none"> 18થી 75 વર્ષની વયની વિધવા, નિરાધાર, છૂટાછેડા લીધેલી કે એકલવાયું જીવન ગુજારતી મહિલા. ત્રણ વર્ષ કરતાં વધુ સમયથી પતિથી અલગ પડી ગયેલી મહિલા. ગ્રામીણ શહેરોમાં સરપંચ અને પટવારી દ્વારા જ્યારે શહેરી વિસ્તારોમાં વોર્ડ મેમ્બર દ્વારા સંયુક્ત અહેવાલ રજૂ કરવામાં આવશે. 	<ul style="list-style-type: none"> 18થી 64 વર્ષની વિધવા. પતિના મૃત્યુનું પ્રમાણપત્ર. તમામ સ્રોતો થકી પરિવારની વાર્ષિક આવક ગ્રામીણ વિસ્તારો માટે 47,000 કરતાં વધારે હોવી જોઈએ નહીં અને શહેરી વિસ્તારો માટે રૂ. 68,000 કરતાં વધારે હોવી જોઈએ નહીં. બાળકોના જન્મનું પ્રમાણપત્ર 18-40 વર્ષની વયજૂથની મહિલાઓએ પેન્શનને મંજૂરી મળ્યાના બે વર્ષની અંદર વ્યવસાયિક તાલીમ (વોકેશનલ ટ્રેનિંગ)નું પ્રમાણપત્ર સુપરત કરવાનું રહેશે.
<ul style="list-style-type: none"> રૂ. 1000 	<ul style="list-style-type: none"> રૂ. 1500 	<ul style="list-style-type: none"> 18- 74 વર્ષની વ્યક્તિ માટે રૂ. 500 75 વર્ષ કે તેથી વધુ વયની વ્યક્તિ માટે રૂ.750 	<ul style="list-style-type: none"> રૂ. 750 (દરેક બાળક માટે રૂ. 100. જો છોકરો હોય તો 18 વર્ષની વય સુધી અને જો છોકરી હોય તો 21 વર્ષ સુધી આ સહાય પૂરી પાડવી.)

કેવળ જ્ઞાન હોવું પૂરતું નથી, તેનો ઉપયોગ કરવો જરૂરી છે કેવળ ઈચ્છાશક્તિ હોય તે પૂરતું નથી, ઈચ્છાશક્તિનો અમલ કરવો જરૂરી છે!

શાંતા મેમોરિયલ રિહેબિલિટેશન સેન્ટર (એસએમઆરસી), ભુવનેશ્વર દ્વારા તા. 12 ઓગસ્ટ, 2016ના રોજ યોજવામાં આવેલા કાર્યક્રમ અંતર્ગત 'ઉન્નતિ'ના પ્રોગ્રામ કો-ઓર્ડિનેટર, **દીપા સોનપાલે** યોથું અશોક સ્મૃતિ વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. આ પ્રસંગે સુશ્રી અનિતા અગ્નિહોત્રી, આઈ.એ.એસ., મુખ્ય સચિવ, ભારત સરકાર, એમએસજેઈ; સુશ્રી માનસી નિમભાઈ, આઈ.એ.એસ., ડિરેક્ટર, ઓરિસ્સા સરકાર, એસએસઈપીડી, શ્રી ઝર્સિસ સિધવા, ડિરેક્ટર, આરોગ્ય કચેરી, યુએસએઆઈડી, ભારત; શ્રી અરૂપ દાસગુપ્તા, ડેપ્યુટી જનરલ મેનેજર, એસબીઆઈ; શ્રી દીપક સઉજા, બિઝનેસ હેડ, ઓરિસ્સા સર્કલ, વોડાફોન અને ડો. આશા હંસ અને શ્રી રીના મોહન્ટી, એસએમઆરસી સહિતના મહેમાનો ઉપસ્થિત રહ્યાં હતાં. આ વ્યાખ્યાનનું ગુજરાતી અનુવાદ અહીં આપવામાં આવ્યો છે.

આદરણીય વડીલો, અધિકારીઓ, સાથી બહેનો અને ભાઈઓ, 'છઠ્ઠું શ્રી અશોક હંસ મેમોરિયલ વ્યાખ્યાન' આપવું એ મારા માટે ગૌરવની વાત છે. આ શુભ પ્રસંગે જ્યારે આપણે અશોકજીએ સેવેલા સ્વપ્નની ઊજવણી કરી રહ્યાં છીએ, એ સ્વપ્ન - જે શાંતા મેમોરિયલ રિહેબિલિટેશન સેન્ટર (એસએમઆરસી) દ્વારા હાથ ધરાઈ રહેલી પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા સાકાર થઈ રહ્યું છે - ત્યારે મને આ સ્મૃતિ વ્યાખ્યાન આપવાની અને આપ સૌને મળવાની અમૂલ્ય તક આપવા બદલ હું આશાજી અને રીનાજીનો આભાર માનું છું.

આપણે સૌ જાણીએ છીએ કે ભારત જેવા પુરૂષ પ્રધાન સમાજમાં વિકલાંગતા ધરાવનારી મહિલાઓને સામાજિક લિંગભેદ (જેન્ડર) અને વિકલાંગતા એમ બેવડા આધાર પર અસમાનતાનો સામનો કરવો પડે છે. આટલું ઓછું હોય તેમ જ્ઞાતિ, વર્ગ, વંશ, ધર્મ,

સ્થળાંતરની સ્થિતિ અને ભૌગોલિક સ્થાનનો તફાવત આ અસમાનતામાં વધારો કરે છે. વિશ્વની કુલ વસતિમાં વિકલાંગતા ધરાવનારી વ્યક્તિઓની ટકાવારી 15 ટકા છે. જે પૈકીની 80 ટકા વિકલાંગ વ્યક્તિઓ વિકાસશીલ દેશોમાં વસે છે અને મહિલાઓની કુલ વસતિમાંથી 19.2 ટકા મહિલાઓ વિકલાંગતા ધરાવે છે.

ભારતમાં આ અંદાજ બાબતે અસ્પષ્ટતા વર્તાય છે. આપણી પાસે ચોક્કસ સંખ્યાની વિગતો ન હોવાથી વિકલાંગતા ધરાવનારી મોટા ભાગની વ્યક્તિઓ વિશે માહિતીનો અભાવ પ્રવર્તે છે. વિકલાંગતાના દરમાં વિભિન્નતા પ્રવર્તતી હોવા પાછળ સામાજિક સંકોચથી લઈને આવી વ્યક્તિઓની ગણતરીને લગતા ટેકનિકલ સહિતનાં જુદાં-જુદાં કારણો જવાબદાર છે. જેમ કે, વિકલાંગતાની વ્યાખ્યા, માહિતી એકત્રીકરણ માટે ઉપયોગમાં લેવાતી પદ્ધતિ તથા બહિષ્કારનું રાજકારણ

વગેરે. વિકલાંગતા ધરાવનારી વ્યક્તિઓને આજે પણ, દેશનાં નાગરિક ગણવામાં આવતા નથી, કારણ કે તેઓ મતદાર ઓળખ કાર્ડ ધરાવતાં નથી અને રાજકીય પક્ષો પણ તેમને મત બેન્ક ગણતા નથી. 2001ની માફક 2011ની વસતી ગણતરીમાં એવો દાવો કરવામાં આવ્યો હતો કે દેશની કુલ વસતીમાંથી ફક્ત બે ટકા વસતી જ વિકલાંગતા ધરાવે છે. ભારતમાં વિકલાંગ વ્યક્તિઓની કુલ વસતીમાંથી 45.5 ટકા લોકો લખી-વાંચી શક્તાં નથી અને

તેમાંયે, મહિલાઓમાં આવી નિરક્ષરતાનું પ્રમાણ ઘણું જ વધારે છે. ઉચ્ચ શિક્ષણના આંકડાઓ અત્યંત નીચા છે. આશરે નવ ટકા પુરુષો અને સાત ટકા મહિલાઓ સ્નાતક કક્ષાનું શિક્ષણ પૂરું કરે છે. સાક્ષરતા દર અને કૌશલ્યો, રોજગારી સાથે સીધો સંબંધ ધરાવે છે. આજના સ્પર્ધાત્મક યુગમાં સૌથી વધુ લાયકાત ધરાવનારને જ લાભદાયી રોજગારી મેળવવાની તક મળે છે. જો વિકલાંગતા ધરાવનારી વ્યક્તિઓની ફક્ત મૂળભૂત જરૂરિયાતોને જ સંતોષવામાં આવે, તો પણ તેઓ સામૂહિક ધોરણે સ્વયં માટે તેમ જ અન્યો માટે કામગીરી કરવા સક્ષમ બની શકે છે.

સામાજિક લિંગભેદ (જેન્ડર) જેવી વિકલાંગતા સમાજ દ્વારા ઊભી કરવામાં આવી છે અને તે સાંસ્કૃતિક દૂષણ છે, જે ખામી રહિત અથવા તો સંપૂર્ણ હોવાના વિચારમાંથી જન્મે છે. સામાજિક, સાંસ્કૃતિક, આર્થિક, સંસ્થાકીય, તકનીકી અને અવરોધયુક્ત વાતાવરણ વિકલાંગતાની પરિસ્થિતિને વેગ આપે છે. વિકલાંગતા ધરાવનારી મહિલાઓ જાતીય રીતે અનાકર્ષક ગણાતી હોય છે, પણ એક કડવી વાસ્તવિકતા એ છે કે વિકલાંગતા ન ધરાવનારી મહિલાઓની સરખામણીમાં વિકલાંગતા ધરાવનારી મહિલાઓ શારીરિક, જાતીય અને સાંવેદનિક હિંસાનો ભોગ બનવાની શક્યતા ચાર ગણી વધારે હોય છે. મોટે ભાગે નજીકનાં મિત્રો કે સંબંધીઓ જ વિકલાંગતા ધરાવનારી વ્યક્તિઓને નુકસાન પહોંચાડતાં હોય છે કે તેમની સાથે ભેદભાવભર્યું વલણ દાખવતાં હોય છે, પણ તેઓ જાણતાં નથી કે તેઓ પણ આવી પરિસ્થિતિમાં મૂકાઈ શકે છે. કારણ કે, કોઈ પણ વ્યક્તિ, જીવનના કોઈ પણ તબક્કે વિકલાંગતાનો ભોગ બની શકે છે.

શ્રેષ્ઠતમ તકનીકી ક્રાન્તિની હરણફાળ ભરનારો આધુનિક યુગ તમામ પ્રકારના વપરાશકર્તાઓ માટે વિકલ્પો પૂરા પાડવાની શક્યતા ધરાવતો હોવા છતાં, આજે પણ શા માટે એક વિશાળ વર્ગને માનવી તરીકે તેમને મળવાપાત્ર અધિકારો, તકોથી વંચિત રાખવામાં આવે છે. શા માટે તેમને બહિષ્કૃત કરી દેવાય છે? શા માટે તેમની સાથે ભેદભાવ રાખવામાં આવે છે અને તેમને અન્યાય કરવામાં આવે છે? શા માટે તેમને હાંસિયામાં ધકેલી દેવાય છે? ઘણી આંતરરાષ્ટ્રીય સંઘિઓમાં માનવ અધિકારોની હિમાયત કરવામાં આવી છે અને ખાસ કરીને સમાનતા, ભેદભાવરહિતતા પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે.

આ સંદર્ભે હું વિકલાંગતા અંગેના આંતરરાષ્ટ્રીય કરાર (યુએન કન્વેન્શન ઓન ધ રાઇટ્સ ઓફ પર્સન્સ વિથ

ડિસેબિલિટીઝ (યુએનસીઆરપીડી-2007)નો ઉલ્લેખ કરીશ, જે હેલન કેલરે (જેઓ પોતે જોઈ અને સાંભળી શકતા ન હતા. તેઓ અમેરિકન હતા અને 1968 સુધી તેમણે વિકલાંગતાના ક્ષેત્રમાં કામ કર્યું હતું.) સૈકાઓ અગાઉ કહેલી વાતનો પુનરોચ્ચાર કરે છે કે, એકલી વ્યક્તિ કશું કરી શકતી નથી, પણ સાથે મળીને આપણે ઘણાં બધાં કાર્યો કરી શકીએ છીએ. આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે, સીઆરપીડી આ હકીકતનો પુરાવો છે. હવે સસ્ટેઇનેબલ ડેવલપમેન્ટ ગોલ્સ (એસડીજી) 2030ના એજન્ડામાં પણ લક્ષ્યાંકોની પસંદગીમાં વિકલાંગતાના સમાવેશને માન્યતા આપવામાં આવી છે. 17 ધ્યેયોનાં 169 લક્ષ્યાંકોમાંથી, પાંચ લક્ષ્યાંકોમાં વિકલાંગતાનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. સાથે જ, અન્ય ઘણાં લક્ષ્યોમાં સહિયારો વિકાસના નીતિસૂત્ર હેઠળ લક્ષ્યાંકોની લાગુપાત્રતાની સર્વસામાન્યતા (એકરૂપતા)ના આધારે વિકલાંગતાને આવરી લેવામાં આવી છે. એસડીજીના પાંચ મુખ્ય લક્ષ્યો નીચે પ્રમાણે છે:

- 1) સમાવેશક શિક્ષણ માટેનું વાતાવરણ ઊભું કરીને અને વિકલાંગતા ધરાવનારી વ્યક્તિઓને જરૂરી સહાય પૂરી પાડીને, સમાન અને પ્રાપ્ય બની શકે તેવા શિક્ષણની બાંધધરી આપવી,
- 2) સર્વસમાવેશક આર્થિક વિકાસને વેગ આપવો, વિકલાંગતા ધરાવનારી વ્યક્તિઓ માટે પૂર્ણપણે નોકરીની રોજગારીની પ્રાપ્ય બનાવવી
- 3) વિકલાંગતા ધરાવનારી વ્યક્તિઓના સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય સમાવેશ પર ભાર મૂકવો.
- 4) જળ સંસાધનો અને શહેરો પ્રાપ્ય બનાવવાં, પરિવહન વ્યવસ્થાને સાતત્યપૂર્ણ, પ્રાપ્ય અને ટકાઉ બનાવવી, સલામત, સમાવેશક અને હરિયાળાં જાહેર સ્થળો (ગ્રીન પબ્લિક સ્પેસિસ)ની સાર્વત્રિક પ્રાપ્યતા પૂરી પાડવી.

5) માહિતી એકત્રીકરણના મહત્વ પર ભાર મૂકવો અને એસડીજી પર દેખરેખ રાખવી, સામાજિક લિંગભેદ (જેન્ડર) અને વિકલાંગતાના વર્ગીકૃત માહિતી એકત્રીકરણ પર ભાર મૂકવો.

સીઆરપીડી એ મહત્વપૂર્ણ લક્ષ્ય છે અને વિકલાંગતાના સાર્વત્રિક સમાવેશ માટે તથા તેને મુખ્ય પ્રવાહમાં સામેલ કરવા માટે માર્ગદર્શિકાને વૈશ્વિક સ્વીકૃતિ મળી છે.

વિકલાંગતા અંગેના આંતરરાષ્ટ્રીય કરાર (સીઆરપીડી-2007) તેના અનુચ્છેદ-6માં ખાસ સૂચવે છે કે વિકલાંગતા ધરાવનારી મહિલાઓ અને છોકરીઓ તમામ પ્રકારના ભેદભાવનો ભોગ બને છે અને તેમના માનવ અધિકારોનું રક્ષણ થવું જોઈએ. થોડા સમય પહેલાં, અમે ભારતનાં આઠ વિકલાંગ વ્યક્તિઓના સંગઠનો સાથે કામગીરી કરી હતી. કામગીરીનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય વિકલાંગ વ્યક્તિઓના સંગઠનોને જે પરિસ્થિતિમાં જે પરિસ્થિતિમાં આપણે જીવીએ છીએ તે પરિસ્થિતિનું વિશ્લેષણ અને વિકલાંગ વ્યક્તિઓના સંગઠનોની આકારણી કરવા માટેનો હતો. ભારતમાં વિકલાંગ વ્યક્તિઓના સંગઠનો હજી તેમના પ્રારંભિક તબક્કામાં છે અને તેઓ વિકલાંગતા ધરાવનારી વ્યક્તિઓને સંગઠિત કરવાના અને તેમને ગતિશીલ કરવાના વિવિધ પડકારોનો સામનો કરી રહ્યાં છે.

આ કામગીરી દરમ્યાન સામે આવેલાં કેટલાંક તથ્યો આ પ્રમાણે છે - વિકલાંગતા ધરાવનારી વ્યક્તિઓએ તીવ્ર તિરસ્કારનો સામનો કરવો પડે છે અને તેઓ માહિતીની મર્યાદિત પ્રાપ્યતા ધરાવે છે, પરિસ્થિતિના વિવિધ અવરોધોને કારણે તેમની ગતિશીલતા પર વિપરિત અસર પહોંચે છે, વિકલાંગતા ધરાવનારી વ્યક્તિઓ છૂટાંછવાયાં સ્થળોએ રહે છે, સરકારી યોજનાઓના લાભ મેળવવા માટે તેમણે સંઘર્ષ કરવો પડતો હોય છે, જેમાં મુખ્યત્વે વિકલાંગતાનું

પ્રમાણપત્ર મેળવવું એ સૌથી મોટો પડકાર હોય છે, વિકલાંગતામાં પ્રવર્તતી વિવિધતાના પરિણામે વિકલાંગતા ધરાવનારી વ્યક્તિ, ખાસ કરીને વિકલાંગતા ધરાવનારી મહિલાઓ પોતાનું મહત્વ ઘણું જ ઓછું આંકતી હોય છે. વિકલાંગ વ્યક્તિઓના સંગઠનો સાથેની ગહન ચર્ચાઓ દરમિયાન એ હકીકત સ્વીકારવામાં આવી હતી કે તેમના સંગઠનોમાં નિર્ણય લેવાની પ્રક્રિયામાં મહિલાઓની ભાગીદારી અત્યંત ઓછી છે. મહિલાઓની ભાગીદારી વધારવા માટે ખાસ પ્રયત્નો હાથ ધરવા જરૂરી છે. વિકલાંગતા ધરાવનારી મહિલાઓનું સશક્તિકરણ કરવું જરૂરી છે. વિવિધ સામાજિક-આર્થિક વર્ગોની તથા વિવિધ પ્રકારની વિકલાંગતા ધરાવનારી મહિલાઓની

જરૂરિયાતો તથા તેમની અપેક્ષાઓને ધ્યાનમાં લેવા માટે આ મહિલાઓના જીવન જીવવાના અનુભવો એકત્રિત કરવા જરૂરી છે.

વિકલાંગતા ધરાવનારી વ્યક્તિ તરીકે હું - આપણા સૌની સહભાગિતા વિના કશું જ શક્ય નથી. (nothing about us without all of us) - આ વિચારમાં પૂર્ણ વિશ્વાસ ધરાવું છું અને તેની પ્રખર હિમાયત કરું છું. મારા કહેવાનો અર્થ એ નથી કે અમને અન્યોને મળે છે તે સમાન અધિકારો મેળવવા માટે અમારા જીવનમાં અમારા પરિવાર, સહકર્મીઓ, મિત્રો, સંબંધીઓની સહાયની જરૂર નથી, બલકે કહેવાનો અર્થ એ છે કે આપણે પણ આપણા અધિકારો માટે દ્રઢ આગ્રહ રાખવો જોઈએ.

પાઉલો ફ્રેઇર જણાવે છે તેમ, વંચિત જૂથો પોતાના હક્કોનો દાવો ત્યારે જ કરી શકે, જ્યારે તેઓ સામાજિક વાસ્તવિકતાનો અભ્યાસ કરે અથવા તેમની પરિસ્થિતિનું આકલન કરે. વિકલાંગતા ધરાવનારી વ્યક્તિઓએ સંવાદ ઊભો કરી તેમની સામાજિક વાસ્તવિકતાનું ચિંતન અને વિશ્લેષણ કરવાની જરૂર છે. અને ત્યારબાદ ચિંતન અને યોગ્ય કામગીરી દ્વારા પોતાની સ્થિતિમાં પરિવર્તન લાવવા માટે સામૂહિક ધોરણે પગલાં ભરવાની જરૂર છે. ચિંતન - યોગ્ય કામગીરી - પુર્નચિંતન અને તેને પગલે યોગ્ય કામગીરીની આ સતત પ્રક્રિયા પરિસ્થિતિને બદલવા ચળવળ ઊભી કરે છે.

ત્યારબાદ આપણે સામૂહિક ધોરણે અને વ્યક્તિગતપણે આ પ્રશ્નો પૂછવાની જરૂર છે - શા માટે આપણને વિકલાંગ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે? ક્યાં પરિબળો આપણને ગૌરવપ્રદ જીવન જીવતાં અટકાવે છે? આ અવરોધોને કેવી રીતે દૂર કરી શકાય કે ઘટાડી શકાય? વિકલાંગતા ધરાવનારી વ્યક્તિને તિરસ્કૃત કરતા ખાસ કરીને કર્મના સિદ્ધાન્ત સાથે સંકળાયેલા વિવિધ અવરોધોને કેવી રીતે દૂર કરવા?

આ પરિસ્થિતિ બદલવા માટે કોણ આગેવાની લેશે? વિકલાંગતા ધરાવનારી વ્યક્તિઓનો આત્મવિશ્વાસ કેવી રીતે વધારવો? આપણા આ સંઘર્ષમાં કોણ આપણને મદદ કરશે? આપણે આપણો અવાજ કેવી રીતે પહોંચાડી શકીશું? શેના થકી આપણે ગૌરવપ્રદ જીવન જીવી શકીશું? આ પ્રશ્નોના જવાબ મેળવવા જરૂરી છે. સાથે જ પરિસ્થિતિ બદલવા માટે કામગીરી હાથ ધરવી જરૂરી છે, જેથી વિકલાંગતા ધરાવનારી તમામ વ્યક્તિઓને તેનો લાભ મળે.

ત્યાર પછીનો પડકાર એ છે કે શારીરિક એકસૂત્રતાની મર્યાદામાંથી કેવી રીતે બહાર નીકળવું? સમાજ અને સાંસ્કૃતિક ધોરણોએ નક્કી કરેલા આદર્શ વ્યક્તિના વિચારોમાંથી બહાર નીકળીને આપણે આપણી ભીતરમાં કેવી રીતે ડોકિયું કરી શકીએ અને આપણાં આંતરિક સૌંદર્યને બહાર લાવી શકીએ. હવે એ સમજી લેવાનો સમય પાકી ગયો છે કે, જ્યારે વિશ્વમાં અશાંતિની સ્થિતિ પ્રવર્તી રહી છે ત્યારે આપણા સૌના આત્મા એકસમાન છે અને આપણે સૌ એક જ સ્રોતના અંગો છીએ. જૂની કહેવત છે - ખાડો ખોદે તે પડે. તો, જો આપણે સૌ એક જ સ્રોતના અંગો હોઈએ, તો પછી આપણે બીજી વ્યક્તિ માટે અણગમો અને તિરસ્કાર કેવી રીતે અનુભવી શકીએ કે વ્યક્ત કરી શકીએ? ઇસુ ખ્રિસ્તે કહ્યું છે, અન્ય સાથે એવો જ વ્યવહાર કરો, જેવો વ્યવહાર અન્ય વ્યક્તિ તમારી સાથે કરે તેવી

તમે અપેક્ષા રાખતા હોવ.

આ પ્રસંગે, આપણે સૌ સાથે મળીને વિવિધતાની ઊજવણી કરીએ અને ગંભીરતા, પ્રતિબદ્ધતા, પરસ્પર આદરભાવ, પ્રામાણિકતા, સહાનુભૂતિ, સહિષ્ણુતા અને વિનમ્રતાનાં મૂલ્યો દાખલ કરીને કોઈની સાથે ભેદભાવ ન થાય, સૌને સમાન તકો મળે અને સૌ ગૌરવપ્રદ જીવન જીવે તેવી જીવનશૈલી સાથેના નવા વિશ્વનું નિર્માણ કરવાની કામના કરીએ. આપણે જ્યાં પણ હોઈએ ત્યાં આપણાંમાંની દરેક વ્યક્તિ, અન્ય માટે જીવનને અર્થપૂર્ણ બનાવવા માટે પોતાની ક્ષમતા અનુસાર થોડું યોગદાન આપી શકે છે. હેલન કેલરે જણાવ્યું છે તેમ, વિશ્વની શ્રેષ્ઠ અને સુંદરતમ ચીજોને જોઈ કે સ્પર્શી નથી શકાતી. તેની અનુભૂતિ હૃદયથી થવી જોઈએ.

માનવજાતિને મુક્ત કરવા માટે સ્વીકૃતિ અને સતત પ્રયાસ એ સૌ માટે આદરભાવ અને સમાનતા હાંસલ કરવાની યાત્રા છે. આ સંજોગોમાં પોતાનું શ્રેષ્ઠ યોગદાન આપવાનો ઉદ્દેશ્ય હોવો જરૂરી છે. વિવેકાનંદે કહ્યું છે તેમ, સઘળી શક્તિઓ તમારી અંદર રહેલી છે. તમે બધું જ કરવા શક્તિમાન છો. વિશ્વાસ રાખો. સ્વયંને નબળા ન ગણાશો.... ઊઠો અને તમારામાં રહેલા દિવ્ય તત્વને ઉજાગર કરો. જાગો, ઊઠો અને ધ્યેય પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી મંડ્યા રહો.

શાંતા મેમોરિયલ રિહેબિલિટેશન સેન્ટર (એસેમઆરસી) દ્વારા યોજવામાં આવેલા કાર્યક્રમમાં ભારતમાં વિકલાંગ મહિલાઓના ક્ષેત્રમાં કામ કરતા ગુજરાતના સુશ્રી નીતા પંચાલને 'બેસ્ટ એક્ટિવિસ્ટ' (શ્રેષ્ઠ કાર્યકર)નો એવોર્ડ અર્પણ કરવામાં આવ્યો હતો.

‘ધ માસ્ટર હેડમાસ્ટર’

શ્રી ગૌતમ શર્મા

‘ધ માસ્ટર હેડમાસ્ટર’ અંગેનો આ લેખ સિવિલ સોસાયટી, વો. 13 નં.11-12, સપ્ટેમ્બર-ઓક્ટોબર 2016ના અંકમાં અંગ્રેજી ભાષામાં પ્રકાશિત થયો હતો, તેનું ગુજરાતી અનુવાદ અહીં આપવામાં આવ્યો છે.

રાજસ્થાનમાં આવેલા બૂલ ગામ સુધી પહોંચવું સરળ નથી. બીજું બધું તો ઠીક, ગૂગલ માટે પણ આ ગામ એટલું જ અંતરિયાળ છે. ગામનાં 1,200 રહેવાસીઓ રણની વચ્ચોવચના અંતરિયાળ જીવનથી એટલા ટેવાઈ ચૂક્યા છે કે અજાણી વ્યક્તિ ગામની મુલાકાત લેશે તેવી અપેક્ષા જ તેમણે છોડી દીધી છે. પણ આટલે દૂર આ ગામ વસતું હોવા છતાં, એક નવતર પહેલને પગલે આ ગામને ભારતમાં ઊજળું સ્થાન મળ્યું છે. આ પહેલ છે - સરકારી ઉચ્ચ પ્રાથમિક શાળા.

તાજેતરમાં જ આ શાળાને રાજસ્થાનના બાડમેર જિલ્લાની તેની હરોળની અન્ય શાળાઓ પૈકીની શ્રેષ્ઠ શાળા જાહેર કરાઈ હતી. શાળાને આ અંગેનું પ્રમાણપત્ર પણ આપવામાં આવ્યું હતું. જોકે, છેલ્લા છ વર્ષમાં શાળાની કાયાપલટ થઈ તે સૌથી મહત્વપૂર્ણ બાબત છે. શાળાની પ્રતિષ્ઠા એટલી વધી ગઈ છે કે ગામનાં બાળકોએ હવે ભણવા માટે 20 કિલોમીટર દૂર આવેલી ખાનગી શાળાએ નથી જવું પડતું. ઊલટું, અન્ય ગામોનાં બાળકો પણ હવે બૂલની શાળાએ ભણવા આવે છે.

2010માં ગૌતમ શર્માએ હેડમાસ્ટર તરીકે શાળાનું શિક્ષણકાર્ય સંભાળ્યું, ત્યારથી આ પરિવર્તનનાં મંડાણ થયાં. 48 વર્ષીય શર્મા સરકારી

શાળા વ્યવસ્થાથી સારીપેઠે પરિચિત હતા. વળી, અન્યત્ર પણ તેઓ હેડમાસ્ટર તરીકે સફળ કામગીરી કરી ચૂક્યા હતા. સર્વશિક્ષા અભિયાનમાં તેઓ મધ્યવર્તી કાર્ય કરી ચૂક્યા હતા. બૂલ ગામની શાળાની સફળતા એ ગૌતમ શર્માના ભગીરથ પ્રયત્નોનું જ પરિણામ છે.

શર્માજીના બહોળા અનુભવ અને બૂલ ગામની સ્થિતિ વચ્ચે ભારે તફાવત હતો. પરંતુ, સમય વેડફ્યા વિના તેમણે ગામના અગ્રણીઓ સાથે વાત કરી અને શાળા વ્યવસ્થાપન સમિતિ (સ્કૂલ મેનેજમેન્ટ કમિટી - એસએમસી) શરૂ કરાવી. શર્માજીએ જણાવ્યા પ્રમાણે, ‘મેં તેમને (ગ્રામવાસીઓને) જણાવ્યું કે આપણે સાથે મળીને શાળા માટે ઘણાં કાર્યો કરી શકીશું. મને વર્ગખંડો માટે નવી ઇમારતની તાકીદે જરૂરિયાત જણાઈ. કારણ કે, વર્ગખંડના નામે ફક્ત બે સાંકડા રૂમ હતા. વર્ગખંડો માટે વધુ ત્રણ રૂમો અને હેડમાસ્ટર તથા સ્ટાફ માટે બીજા એક રૂમની જરૂર હતી. મેં શાળા વ્યવસ્થાપન સમિતિ (એસએમસી)ની મિટિંગ બોલાવી અને અમે સર્વ શિક્ષા અભિયાન સમક્ષ શાળાની નવી ઇમારત માટે દરખાસ્ત કરી. આ કાર્ય પૂરું થતાં એક વર્ષનો સમય લાગ્યો. શાળા માટે ટેબલ-બુરશીની પણ જરૂર હતી, જે માટે અમે પંચાયતનો સંપર્ક સાધ્યો.’

બાહ્ય દેખાવનું મહત્વ

વધુમાં તેઓ જણાવે છે, ‘માળખાકીય સુવિધા અત્યંત જરૂરી છે અને હું તેને ઘણું મહત્વ આપું છું. જો શાળા સુંદર દેખાતી હોય અને તમામ સુવિધાઓથી સજ્જ હોય, તો બાળકો નિયમિતપણે શાળાએ આવે છે અને અભ્યાસને ગંભીરતાથી લે છે. સાથે જ, શિક્ષકો પણ શિક્ષણકાર્યને ગંભીરતાથી લે છે.’

તેમણે છોકરાઓ અને છોકરીઓ માટે પાણીની સુવિધા સાથેનાં અલાયદાં બાથરૂમોની વ્યવસ્થા કરી છે. છોકરીઓના બાથરૂમની બહાર અરીસો ગોઠવવામાં આવ્યો છે. શિક્ષકો માટે પણ અલગ બાથરૂમ છે. ટ્યૂબવેલથી ઓવરહેડ ટાંકીઓ મારફત પાણી મળી રહે તેવી ગોઠવણ કરવામાં આવી છે.

‘અગાઉ અન્ય સ્થળેથી પાણી ભરી લાવીને કૂવો ભરવો પડતો હતો. મેં સમિતિને જણાવ્યું કે શાળા પાસે તેનો પોતાનો પાણીનો સ્ત્રોત હોવો જરૂરી છે. પોતાના ટ્યૂબવેલ માટે વોટરવર્ક્સ વિભાગ સમક્ષ પ્રસ્તાવ રજૂ કરવા જણાવ્યું. સરકારે પ્રસ્તાવ મંજૂર કર્યો અને ટ્યૂબવેલની વ્યવસ્થા ઊભી કરવામાં આવી. પાઇપ તથા ઓવરહેડ ટાંકી પાછળ અમે રૂ. એક લાખનો ખર્ચ કર્યો. હવે શાળામાં પીવા માટે તથા બાથરૂમ માટે પાણી ઉપલબ્ધ છે અને પાણીની કોઈ સમસ્યા નથી,’ તેમ શર્માજીએ જણાવ્યું હતું.

રણ પ્રદેશને ધ્યાનમાં રાખતાં શાળાનું કમ્પાઉન્ડ ઘણું જ હરિયાળું છે. આજુબાજુના સૂકાભઠ વિસ્તારમાં શાળાનાં વૃક્ષો અને નાનાં રોપાં-છોડ વગેરે ટાઢક બક્ષે છે. શાળાની દીવાલ પહેલાં નીચી હતી. શર્માજીએ દીવાલની ઊંચાઈ ત્રણ ફીટથી વધારીને આઠ ફીટ કરી, જેથી બાળકો સુરક્ષિત રહે અને તેમને અભ્યાસમાં ખલેલ ન સર્જાય.

રમત-ગમત માટે પૂરતી જગ્યા છે, પણ તે ઉપરાંત પથ્થરનો ચોક બનાવવામાં આવ્યો છે, જે રોજ સવારે પ્રાર્થના અને યોગાસન માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે. શર્મા તેને મંચ કે સ્ટેજ કહે છે.

ચિત્રો, સંદેશાઓ, સૂત્રો

વર્ગખંડોની અંદર અને બહારની દીવાલો પર રંગબેરંગી ચિત્રો, આલોખનો, રેખાંકનો અને પ્રેરણાત્મક સંદેશાઓ-સૂત્રો લખવામાં તથા દોરવામાં આવ્યાં છે.

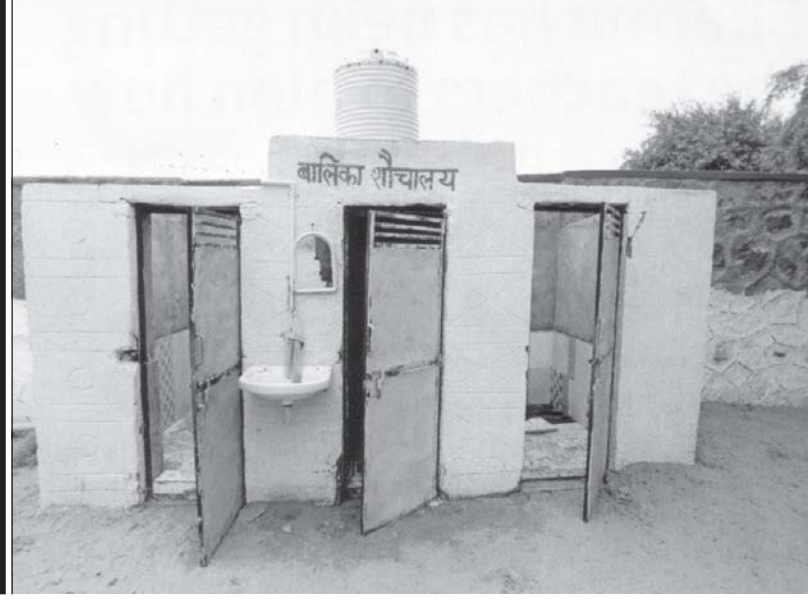
આ રીતે બાળકો વજન, માપન,

અંગ્રેજી મૂળાક્ષરો, કૌટુંબિક મૂલ્યોનું મહત્વ, સ્વચ્છતાની જરૂરિયાત, હાથ ધોવાનું મહત્વ, નકશાઓ અને રાષ્ટ્ર ગીત વિશે સમજ કેળવે છે.

‘આ તમામ કામગીરી અમે સરકાર અને પંચાયત પાસેથી મળતા ભંડોળ તથા દાનમાંથી કરી છે. સાડું કામ કરવા માટે કદી પણ નાણાંની અછત સર્જતી નથી. શાળા વ્યવસ્થાને લગતી ઘણી સમસ્યાઓ છે. ઘણા પડકારો પણ છે. તેમ છતાં હું માનું છું કે જો તમે સાડું કામ કરવા ઈચ્છતા હોવ, તો તમને ચોક્કસ સફળતા મળે છે, ‘તેમ શર્માજીએ જણાવ્યું હતું. શિક્ષકો કેવી રીતે ભણાવશે તેના આયોજન અંગે શર્માજી જાણકારી મેળવે છે. વળી, તેઓ સમીક્ષા માટે મહિને એક વખત બેઠક પણ યોજે છે.

શર્માજીએ જણાવ્યા અનુસાર, ‘જ્યારે હું અહીં જોડાયો, તે સમયે શાળામાં 103 વિદ્યાર્થીઓ હતાં. હવે અહીં 159 વિદ્યાર્થીઓ ભણે છે. 20 કિલોમીટર દૂર આવેલી ખાનગી શાળામાં જનારાં વિદ્યાર્થીઓ તે શાળામાંથી ટ્રાન્સફર સર્ટિફિકેટ (શાળા બદલવા માટેનું પ્રમાણપત્ર) મેળવીને અહીં પ્રવેશ મેળવ્યો છે. મેં ગામના પરિવારો સાથે વાત કરી હતી અને તેમને સમજાવ્યા હતા કે બાળકોને આટલે દૂર મોકલવાની જરૂર નથી. હવે તમામ સ્થાનિક બાળકો આ શાળાએ આવે છે.’

શાળામાં છોકરીઓની સંખ્યા જરૂર વધી છે, પણ તેમાં ધીમે-ધીમે વૃદ્ધિ થઈ રહી છે. કારણ કે, છોકરીઓને શિક્ષણ આપવું અને છોકરીઓની સલામતી - આ બે મુદ્દાઓ અંગે લોકોમાં જાગૃતિ ફેલાવવી જરૂરી છે.

નવા બાંધવામાં આવેલા વર્ગખંડો સાથે ઘણી રસપ્રદ વાત જોડાયેલી છે. જ્યારે તે વર્ગખંડોનું બાંધકામ કરવામાં આવ્યું, ત્યારે હરિદ્વારથી પુરોહિતોને બોલાવવામાં આવ્યા હતા અને ત્રણ દિવસના ધાર્મિક સમારોહનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. આ સમારોહમાં સમગ્ર ગ્રામજનોએ દારૂ, તમાકુ અને અન્ય નશીલા પદાર્થોના સેવનથી દૂર રહેવાનાં શપથ લીધાં હતાં. અપેક્ષા પ્રમાણે જ, આ વચનનું પાલન તો ન થયું, પણ શર્માજીએ શાળાની પવિત્રતાને અખંડિત રાખવાના તમામ પ્રયત્નો કર્યા છે. શાળાની દીવાલો પર પ્રેરણાત્મક સંદેશાઓ લખીને તેમણે પારિવારિક સંબંધોના મહત્વ પર ભાર મૂક્યો છે. જો કે, રોજ રાત્રે સાસરિયાંઓના પગ દબાવતી પુત્રવધૂ સહિતના કેટલાક સંદેશાઓ પિતૃસત્તાક માનસિકતા સૂચવે છે. પણ રાજસ્થાનમાં પુરૂષ પ્રધાન સમાજ વ્યવસ્થા પ્રચલિત છે અને શર્માજી આ સમાજનું જ રૂઢિચુસ્ત અંગ છે.

કદાચ તેમની આ રૂઢિચુસ્તતાને કારણે જ તેમને શિક્ષકો, વિદ્યાર્થીઓ અને સમુદાયના આગેવાન તરીકેની ભૂમિકા ભજવવામાં સફળતા મળી છે. અને તેના કારણે તેઓ વ્યવહારૂ રીતે સમસ્યાનો નિકાલ લાવી શકે છે. અન્ય પર જવાબદારીનો બોજ લાઘા વિના નેતૃત્વ સંભાળવાની ક્ષમતા તેઓ ધરાવે છે.

વ્યવસ્થાઓ તેમ જ સેવાઓ

નિયમિત વ્યવસ્થા પર પણ તેઓ એટલો જ ભાર મૂકે છે. સવારની સભા મહત્વની બની રહે છે. બાળકો પ્રાર્થના કરે છે. તેઓ અખબારોમાંથી સમાચારો મોટેથી વાંચી સંભળાવે છે. બાળકોની સંસદ સભા છે અને તેના પ્રતિનિધિઓ પણ છે. આ પ્રતિનિધિઓ

શાળાની પ્રવૃત્તિઓમાં સામેલ થાય છે.

જ્યારે શર્માજી આ શાળા સાથે જોડાયા, ત્યારે તેમણે વિદ્યાર્થીઓની ક્ષમતા જાણવા માટે બેઝલાઇન સર્વે હાથ ધર્યો હતો. આ સર્વેના આધારે, વિદ્યાર્થીઓને એ, બી અને સી એમ ત્રણ શ્રેણીમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યાં હતાં. સી શ્રેણીના વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષણ ગ્રહણ કરવાને લગતી સમસ્યાનો સામનો કરી રહ્યાં હોવાથી તે વિદ્યાર્થીઓ પર વધુ ધ્યાન આપવામાં આવે છે.

શિક્ષકો દર અઠવાડિયે એક કલાક શાળામાં કમ્પ્યુટર પર ઇ-લર્નિંગ થકી વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણમાં મદદ પૂરી પાડે છે. આ ઇ-લર્નિંગ ઇંગ્લિશ, ગણિત અને વિજ્ઞાન માટે છે. શિક્ષકો શાળામાં જે મુશ્કેલ વિભાવનાઓ કે મુદ્દાઓ શાળામાં શીખવી ન શકે તેમ હોય, તેવી વિભાવનાઓ અને મુદ્દાઓ સમજાવવા માટે ઇ-લર્નિંગની મદદ લેવામાં આવે છે.

શિક્ષકો સમગ્ર વર્ષ દરમિયાન કેવી રીતે અભ્યાસક્રમ ભણાવશે તેના આયોજન વિશે શર્માજી જાણકારી મેળવે છે. એટલું જ નહીં, કેટલો અભ્યાસક્રમ પૂરો થયો તથા શિક્ષકોને નડતી સમસ્યાઓ તથા વિદ્યાર્થીઓની પ્રગતિ વગેરેની સમીક્ષા કરવા માટે દર મહિને શિક્ષકોની બેઠક યોજાય છે.

એસએમસીના વડા રામ સિંઘ જણાવે છે કે શર્મા અત્યંત મહેનતુ છે અને તેમના અવિરત પ્રયત્નોના કારણે જ શાળામાં ધરમૂળથી પરિવર્તન આવ્યું. રામ સિંઘ જણાવે છે, 'તેમણે કદી પણ રજાઓ લીધી હોવાનું અમારી જાણમાં નથી. તેઓ ખંતપૂર્વક સતત કામ કરે છે અને અમે કોઈ પણ સમયે તેમને મળી શકીએ છીએ. ખરા અર્થમાં તેઓ કાબેલ હેડમાસ્ટર છે.'

જો કે, એક સરકારી શાળામાં ધરમૂળથી પરિવર્તન લાવવું એ સહેલું કામ નથી. આ શાળામાં 159 વિદ્યાર્થીઓ માટે શર્માજી સહિત ફક્ત છ જ શિક્ષકો છે. તેમાંયે હવે ત્રણ શિક્ષકોની બદલી થઈ ચૂકી છે, તેમ છતાં હજી સુધી શાળામાં નવા શિક્ષકોની ભરતી થઈ નથી.

શાળાની સફળતા પાછળ વ્યવસ્થા કરતાં શર્માનાં નેતૃત્વ અને તેમની વ્યક્તિગત ઈચ્છાશક્તિ વધુ કારણભૂત જણાય છે. ગૌતમ શર્માની આ પ્રશંસનીય સિદ્ધિઓ તેમના બાદ પણ ટકી રહેશે કે કેમ તે એક સવાલ છે.

સાંપ્રત પ્રવાહ

ઈન્ટરનેશનલ કાઉન્સિલ ફોર એજ્યુકેશન ઓફ પીપલ વીથ વિઝ્યુઅલ ઈમ્પેરમેન્ટ (આઇસીઇવીઆઇ) દ્વારા લિડરશિપ એવોર્ડ

ઈન્ટરનેશનલ કાઉન્સિલ ફોર એજ્યુકેશન ઓફ પીપલ વીથ વિઝ્યુઅલ ઈમ્પેરમેન્ટ (આઇસીઇવીઆઇ) એ વિશ્વનાં પ્રજ્ઞાયક્ષુ બાળકો તથા યુવાનોના શિક્ષણ માટે કામગીરી કરતું આંતરરાષ્ટ્રીય સંગઠન છે. આ સંગઠન દર ચાર વર્ષે વિશ્વના જુદા જુદા ભાગોમાં તેના સભ્યોની સામાન્ય સભાનું આયોજન કરે છે.

દર ચાર વર્ષે યોજાતી આ સભામાં આઇસીઇવીઆઇ એવોર્ડ નામાંકન સમિતિ (એવોર્ડ નોમિનેશન કમિટી) દ્વારા પસંદ કરવામાં આવેલી ચાર વ્યક્તિઓને લિડરશિપ એવોર્ડ એનાયત કરે છે. આ સમિતિ પ્રજ્ઞાયક્ષુ બાળકો અને યુવાનો માટે નવતર પહેલ કરનાર અને આઇસીઇવીઆઇને સ્વૈચ્છિક સેવા આપનારી વ્યક્તિઓની પસંદગી કરે છે. તેથી દર ચાર વર્ષે વિશ્વભરમાંથી પસંદ કરવામાં આવેલી ચાર વ્યક્તિઓને આ એવોર્ડ એનાયત કરવામાં આવે છે. આ વર્ષે આઇસીઇવીઆઇ અને વર્લ્ડ બ્લાઇન્ડ યુનિયનના સંયુક્ત ઉપક્રમે 24 ઓગસ્ટ, 2016ના રોજ, ઓર્લેન્ડો, ફ્લોરિડા સ્થિત હોટલ રોઝન સેન્ટર ખાતે યોજાયેલી સંયુક્ત સભામાં આ એવોર્ડ એનાયત કરવામાં આવ્યા હતા. જેમાં નીચે જણાવેલી હસ્તીઓને લોર્ડ કોલિન લો, ડાલ્સ્ટન, પ્રમુખ, આઇસીઇવીઆઇના હસ્તે એવોર્ડ આપવામાં આવ્યા હતા.

1. સ્વિડનના શ્રી હેરી સ્વેન્સન, જેઓ છેલ્લાં 45 વર્ષોથી પ્રજ્ઞાયક્ષુ લોકોના શિક્ષણને લગતી કામગીરી સાથે સંકળાયેલા છે. વળી, તેમણે આઇસીઇવીઆઇના ઉપ-પ્રમુખ તરીકે પણ ફરજ બજાવી હતી.
2. ભારતનાં શ્રીમતી નંદિની રાવલ, જેમણે પ્રજ્ઞાયક્ષુ બાળકો માટે કામગીરી કરે છે અને સાથે જ તેમણે 1997થી 2006 સુધી આઇસીઇવીઆઇનાં સચિવ તરીકે પણ સેવા બજાવી છે. 2006થી તેઓ આઇસીઇવીઆઇનાં ખજાનચી છે.
3. કમ્બોડિયાનાં શ્રીમતી નિઆંગ ફલ્લા જેઓ કેળવણીકાર છે અને સાથે જ પ્રજ્ઞાયક્ષુ બાળકો માટેના કાર્યક્રમોનાં વહીવટકર્તા છે.
4. પેલેસ્ટાઇનનાં શ્રીમતી રીમા કાનાવતી, જેઓ સ્વયં પ્રજ્ઞાયક્ષુ છે અને તેમણે પણ વોર ઝોનમાં પ્રજ્ઞાયક્ષુ બાળકો માટે વિવિધ કાર્યક્રમો હાથ ધર્યા છે.

દલિત અધિકારોને પુનઃસ્થાપિત કરવા માટેની અને માથે મેલું ઉપાડવા વિરુદ્ધની લડત ચલાવવા બદલ - બેઝવાડા વિલ્સનને 'મેગ્સેસે એવોર્ડ' એનાયત

માથે મેલું ઉપાડવાની પ્રથાનો અંત આણવા ક્ષેત્રે કામગીરી કરનાર બેઝવાદા વિલ્સનને માનવીના ગૌરવપ્રદ જીવનના અધિકારની હિમાયત બદલ પ્રતિષ્ઠિત રેમન મેગ્સેસે એવોર્ડ એનાયત કરવામાં આવ્યો છે.

BEZWADA WILSON

આ અંગેની જાહેરાત તા. 27 જુલાઈ, 2016ના રોજ કરવામાં આવી હતી.

કર્ણાટકના કોલાર જિલ્લામાં જન્મેલા બેઝવાડા તેમના પરિવાર તથા અન્ય દલિત બંધુઓને શહેરના સૂકા શૌચાલયોની સફાઈ કરતાં જોતા. તેમણે બિઝનેસ સ્ટાન્ડર્ડને જણાવ્યા પ્રમાણે, તેઓ આવા સમુદાયમાંથી આવતા હોવાને કારણે એક બાળક અને કિશોર તરીકે તેમણે ઘૂણા અને તિરસ્કારનો સામનો કરવો પડ્યો હતો.

તેઓ ઈચ્છતા હતા કે તેમનો સમુદાય આ અમાનવીય કાર્ય કરવાનું બંધ કરે, પણ ઘણા દલિતો આ કાર્યને આજીવિકાનો સ્રોત માનતા હોવાથી તેઓ તેને બંધ કરવા રાજી નહોતા. આખરે, બેઝવાડાએ બહારની દુનિયામાં માથે મેલું ઉપાડનારના સંતાન તરીકે તેમણે સહન કરેલા અપમાન વિશે લોકોને જણાવ્યું. તેમણે જણાવેલા આ અનુભવોએ ઘણા દલિત બંધુઓની આંખો ઉઘાડી.

1990માં, બેઝવાડાએ આંબેડકર અંગે અભ્યાસ કર્યો અને સમાજના માળખા વિશે સમજૂતી મેળવી. બિઝનેસ સ્ટાન્ડર્ડને તેમણે જણાવ્યા મુજબ, ત્યારે મને ભાન થયું કે અમારી સાથે શું થયું હતું. મને ખબર પડી કે અમે એટલા માટે માથે મેલું નહોતાં ઉપાડતાં કારણ કે અમે અશિક્ષિત કે ગરીબ હતાં. બલ્કે સમાજની જે રીતે રચના થઈ હતી, તેના કારણે અમે આ કામ કરતાં હતાં.

‘રેમન મેગ્સેસે એવોર્ડ’ એશિયામાં ધરમૂળથી ફેરફાર લાવનારા નેતૃત્વ અને જુસ્સાને બિરદાવે છે અને માનવ વિકાસ આડેની સમસ્યાઓનો ઉપાય લાવવા માટે પ્રયત્નો કરનારી વ્યક્તિઓ અને સંગઠનોને આ એવોર્ડ આપવામાં આવે છે.

એવોર્ડ આપતી વખતે બેઝવાડા તથા તેમની કામગીરી વિશે આપવામાં આવેલો પરિચય અહીં રજૂ કરવામાં આવ્યો છે:

ભારતમાં માથે મેલું ઉપાડવાની પ્રથા એ માનવ સંસ્કૃતિનું કલંક છે. વર્ણપ્રથાની અસમાનતાના આધારે દલિતો - ભારતનાં અસ્પૃશ્યોને સોંપવામાં આવેલી માથે મેલું ઉપાડવાની કામગીરી એ કોરાં શૌચાલયોમાંથી મળને હાથ વડે ઉપાડીને તે પાત્ર માથા ઉપર રાખીને નિકાલ કરવાના સ્થળે લઈ જવાનું કાર્ય છે. વારસાગત રીતે ચાલ્યા આવતા આ કાર્યને પગલે ભારતભરના 1,80,000 દલિત પરિવારો 7,90,000 જાહેર અને ખાનગી સૂકા શૌચાલયો (ડ્રાય લેટ્રિન)ની સફાઈ કરે છે. તેમાંનાં 98 ટકા સફાઈ કામદારો તદ્દન ઓછું

વળતર મેળવતી મહિલાઓ અને છોકરીઓ છે. બંધારણ અને અન્ય કાયદાઓ દ્વારા સૂકાં શૌચાલયો પર અને સફાઈ કામદારો પાસે માથે મેલું ઉપાડવાની પ્રથા પર પ્રતિબંધ ફરમાવવામાં આવ્યો છે, તેમ છતાં આ કાયદાઓનો ચુસ્તપણે અમલ થતો નથી. કારણ કે, સરકાર સ્વયં જ મોટા પાયે આ કાયદાનો ભંગ કરે છે.

બેઝવાડા વિલ્સનનો જન્મ કર્ણાટક રાજ્યના કોલાર ગોલ્ડ ફિલ્ડ્સ શહેરના દલિત પરિવારમાં થયો હતો. તેમનો પરિવાર પેઢીઓથી માથે મેલું ઉપાડવાનું કાર્ય કરતો આવ્યો હોવા છતાં, ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવવા માટે બેઝવાડાને આ કામથી દૂર રાખવામાં આવ્યા હતા. આ કામ ન અપનાવનાર તેઓ તેમના પરિવારની પહેલી વ્યક્તિ હતા. શાળામાં તેમની સાથે જાણે તેઓ બહિષ્કૃત હોય તેવો વ્યવહાર કરવામાં આવતો. વળી, પરિવારની કામગીરીથી પૂરેપૂરા સભાન હોવાને કારણે બેઝવાડાની અંદર કોધની જ્વાળા ભભૂકી રહી હતી, પણ આગળ જતાં તેમણે આ આગને માથે મેલું ઉપાડવાની પ્રથાને નાબૂદ કરવા માટેની લડાઈમાં પરિવર્તિત કરી.

તેમણે તેમના પરિવાર અને સંબંધીઓની માનસિકતા બદલવાનું શરૂ કર્યું. તેમણે તેમને સમજાવ્યું કે દલિત હોવું એ તેમની નિયતિ નથી, બલ્કે સમાજની નક્કી કરવામાં આવેલી વ્યવસ્થા દ્વારા તેમના પર પરાણે ઠોકી બેસાડવામાં આવેલો બોજ છે. કોઈ પણ માનવીને આવું હીણપતભર્યું કામ કરવાની ફરજ પાડવી જોઈએ નહીં. 1986માં તેમણે તેમના શહેરના સત્તાતંત્રને સૂકા શૌચાલયો વિશે ફરિયાદ કરી. તેમની ફરિયાદને કાને ન ધરવામાં આવતાં, તેમણે વડાપ્રધાનને ફરિયાદ લખી મોકલી અને કાનૂની કાર્યવાહીની ચેતવણી ઉચ્ચારી. પરિણામે, તેમના શહેરનાં સૂકા શૌચાલયોને પાણીની વ્યવસ્થા ધરાવતાં શૌચાલયોમાં ફેરવી દેવાયાં અને માથે મેલું ઉપાડનારાં સફાઈકર્મીઓને

સફાઈ સિવાયની કામગીરીઓ સોંપવામાં આવી.

બેઝવાડા આ લડતને અન્ય રાજ્યોમાં પણ લઈ ગયા. દલિત ચળવળકર્તાઓ સાથે કામગીરી કરીને તથા સ્વૈચ્છિક કાર્યકર્તાઓની ભરતી કરીને તેમણે કામગીરી હાથ ધરી, જે માથે મેલું ઉપાડનારા સફાઈકર્મીઓ તથા તેમનાં બાળકો માટેની લોક ચળવળ - સફાઈ કર્મચારી આંદોલન (એસકેએ) તરીકે આકાર પામી. એસકેએ ચળવળ 1993માં શરૂ થઈ અને બેઝવાડા વિલ્સન તેના રાષ્ટ્રીય કન્વીનર બન્યા. આ સમય દરમિયાન જ તેમણે ભારતની સુપ્રીમ કોર્ટમાં જાહેર હિતની અરજી (પીઆઇએલ) દાખલ કરી અને દેશનાં તમામ રાજ્યો, કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો, રેલવે વિભાગ, સંરક્ષણ મંત્રાલય, ન્યાય તંત્ર અને શિક્ષણ વિભાગને સૂકા શૌચાલય પર પ્રતિબંધ ફરમાવતા તથા માથે મેલું ઉપાડવાની કામગીરી સફાઈકર્મીઓને સોંપવા પર પ્રતિબંધ ફરમાવતા 1993ના પ્રોહિબિશન એક્ટનો ભંગ કરનાર ગણાવ્યા.

સફાઈ કામગીરી, જ્ઞાતિ પ્રથા અને 1993ના પ્રોહિબિશન અધિનિયમ અંગે જાગૃતિ ફેલાવવા માટે એસકેએએ સક્રિયપણે જિલ્લા સ્તરીય બેઠકો હાથ ધરી. સાથે જ તેણે ચળવળ માટે સ્થાનિક આગેવાનો અને સ્વયંસેવકોને તાલીમ આપી. 2004-2005માં, એસકેએએ આંધ્ર પ્રદેશમાં સામૂહિક ધોરણે શૌચાલયો તોડી પાડવાની ઝૂંબેશ હાથ

ધરી. મહિલા સફાઈ કામદારોને કાર્યસ્થળ પર કામગીરી દરમિયાન વેઠવી પડતી હિંસા (ઓક્યુપેશનલ વાયોલન્સ)ને ઉઘાડી પાડી; અને કોરાં શૌચાલયો તોડી પાડવા માટે તેમ જ સફાઈ કામદારો માટે વૈકલ્પિક રોજગારીની જોગવાઈની માંગણી કરવા માટે સત્તાધિકારીઓની મુલાકાત લીધી. 2010માં માથે મેલું ઉપાડવાની પ્રથાને જડમૂળથી નાબૂદ કરવા માટે એસકેએએ દેશવ્યાપી કૂચ આદરી. 2015માં તેણે માથે મેલું ઉપાડવાની પ્રથા વિરુદ્ધ જન્તાને જાગૃત કરવાના ઉદ્દેશ્યથી 30 રાજ્યોમાં 125 દિવસની બસ યાત્રા યોજી હતી. ત્યારથી આ ચળવળે નોંધપાત્ર પ્રગતિ સાધી છે. 2013માં એસકેએ સફાઈ કામદારોને પુનર્વસન માટે સહાય પૂરી પાડવાની જોગવાઈ સાથેના નવા કાયદા માટે સફળ ઝુંબેશ (લોબિંગ) કરી હતી. સાથે જ તેણે માથે મેલું ઉપાડનાર સફાઈ કામદારોનાં બાળકોને શિષ્યવૃત્તિ આપવા માટે સ્થાનિક સત્તા તંત્રો સમક્ષ રજૂઆત કરી હતી અને આ સફાઈ કામદારોની દીકરીઓ વધુ યોગ્ય નોકરી કરી શકે તે માટે તેમને વ્યાવસાયિક તાલીમ પૂરી પાડી હતી. હાલમાં એસકેએ નવા વ્યવસાયોમાં જોડાઈ રહેલા સફાઈ કામદારોને નાણાંકીય સહાય પૂરી પાડતો નવો કાયદો ઘડવાના કાર્ય સાથે સંકળાયેલું છે.

સ્ત્રોત: <http://www.thenewsminute.com/article/bezwada-wilson-gets-magsaysay-award-fight-against-manual-scavenging-and-reclaiming-dalit>

■

જાહેર કાર્યક્રમો અંગે માહિતી અને સમસ્યાઓની ફરિયાદ માટે ટોલ ફ્રી/હેલ્પલાઈન ફોન નંબર

૧. સર્વ શિક્ષા અભિયાન - એસ.એ.એ.	1800-233-7965
૨. હેલો સખી - મહિલા ઈમર્જન્સી હેલ્પલાઈન	1091
૩. મહિલા અત્યાચાર (વીમેન વાયોલન્સ)	1800-233-1111
૪. અભ્યમ મહિલા હેલ્પલાઈન	181
૫. ચાઈલ્ડ લાઈન	1098
૬. મુખ્યમંત્રી અમૃતમ્ (મૌ) યોજના	1800-233-1022
૭. મનરેગા	1800-233-4567
૮. જાહેર વિતરણ યોજના, નોકરી, વિકલાંગતા માટે માહિતી	1800-233-5500
૯. ગુજરાત રાજ્ય ગ્રાહક હેલ્પલાઈન	1800-233-0222

અગ્ર સુરક્ષા કાયદા હેઠળ મળવાપાત્ર જથ્થાની વિગત

ઓક્ટોબર-૨૦૧૬થી માર્ચ-૨૦૧૭ સુધીના સમયગાળા માટે

૧૩

ઓક્ટો.૨૦૧૬

અગ્ર, નાગરિક પુરવઠા વિભાગ અને ગ્રા. બા. વિભાગ, ગુજરાત સરકાર દ્વારા તા. ૨૦ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૬ના રોજ બહાર પાડવામાં આવેલ ઠરાવ મુજબ અંત્યોદય કાર્ડ (એએવાય) તથા અગ્રતા ધરાવતા કુટુંબો (પીએચએચ) માટે ઓક્ટોબર-૨૦૧૬થી માર્ચ-૨૦૧૭ સુધીના સમયગાળા માટે ઘઉં તથા ચોખાનું વિતરણ પ્રમાણ અને ભાવ નીચેના કોઠામાં આપવામાં આવ્યા છે.

કુટુંબની સભ્ય સંખ્યા	મળવાપાત્ર જથ્થો (ઘઉં) પ્રતિ કિ.ગ્રા ભાવ રૂ.૨/-	રકમ (રૂ.)	મળવાપાત્ર જથ્થો (ચોખા) પ્રતિ કિ.ગ્રા ભાવ રૂ.૩/-	રકમ (રૂ.)	કુલ ચુકવવા પાત્ર રકમ (રૂ.)
અગ્રતા ધરાવતા કુટુંબો (પીએચએચ) કેટેગરી માટે					
૧	૩.૫૦૦	૭.૦૦	૧.૫૦૦	૪.૫૦	૧૧.૫૦
૫	૧૭.૫૦૦	૩૫.૦૦	૭.૫૦૦	૨૨.૫૦	૫૭.૫૦
૧૦	૩૫.૦૦૦	૭૦.૦૦	૧૫.૦૦૦	૪૫.૦૦	૧૧૫.૦૦
૧૫	૫૨.૫૦૦	૧૦૫.૦૦	૨૨.૫૦૦	૬૭.૫૦	૧૭૨.૫૦
૨૦	૭૦.૦૦૦	૧૪૦.૦૦	૩૦.૦૦૦	૯૦.૦૦	૨૩૦.૦૦
અંત્યોદય કાર્ડ (એએવાય) કેટેગરી માટે					
૧	૨૫.૦૦૦	૫૦.૦૦	૧૦.૦૦૦	૩૦.૦૦	૮૦.૦૦
૨	૨૫.૦૦૦	૫૦.૦૦	૧૦.૦૦૦	૩૦.૦૦	૮૦.૦૦
૩	૨૫.૦૦૦	૫૦.૦૦	૧૦.૦૦૦	૩૦.૦૦	૮૦.૦૦

રેશન અંગે કોઈ પણ પ્રકારની ફરિયાદ હોય તો નીચેના ટોલ ફ્રી નંબર પર નોંધાવી શકાય છે.

ગુજરાત રાજ્ય માટે

1800-233-5500

1800-233-0222

સાબરકાંઠા જિલ્લા માટે

02772-240698

આપના વિસ્તારની વાજબી ભાવની દુકાનને મળતા જથ્થાની વિગત, મળવાપાત્ર જથ્થાના વિતરણ પ્રમાણ અને ભાવ, લાભાર્થીને કરેલ વિતરણની તેમજ નાગરિક પુરવઠા વિષયક અન્ય માહિતી મેળવવા વિભાગ હસ્તકના પારદર્શિતા પોર્ટલ www.des-dof.gujarat.gov.in.live-info.html પરથી જાણી શકાય છે.

સ્થાનિક કક્ષાએ રાશન અંગેની ફરિયાદ મામલતદાર કચેરીએ નોંધાવી શકાય.

સંપૂર્ણ રાશન, સાચો હિસાબ

આપણું રાશન, આપણો હિસાબ

નોંધ: (૧) રાશન મેળવતી વખતે અંત્યોદય કાર્ડ તથા પીએચએચ કાર્ડધારકે કૂપનના નાણા ચુકવવાના રહેતા નથી અને કૂપન ફીમાં દુકાનદાર પાસેથી મેળવી લેવાની રહેશે.

(૨) ૪૦ ટકા વિગલાંગતા ધરાવતા વ્યક્તિઓને અંત્યોદય કાર્ડ મળી શકે છે.

શ્રદ્ધાંજલિ

ન્યાય માટે જીવન સમર્પિત કરી દેનાર વિભૂતિ - મહાશ્વેતા દેવી

મહાશ્વેતા દેવી (૧૯૨૬-૨૦૧૬)

મહાશ્વેતા દેવી વિશે નોંધ લખતાં મારા હાથ ઉપડતા નથી. તેઓ સદાકાળ જીવવા માંગતાં હતાં. ઘણા પ્રસંગોએ અમે મૃત્યુ વિશે વાત કરી હતી અને આવી દરેક વાતચીત વખતે તેઓ દૃઢતાપૂર્વક કહેતાં, 'હું સદાકાળ જીવવા માંગું છું.' પૂરી મક્કમતા સાથે બોલાયા હોવા છતાં તેમના આ શબ્દોમાં શાશ્વત રહેવાની અદમ્ય ઝંખનાનો ભાવ ટપકતો નહોતો.

પોતાની સાહિત્યિક કૃતિઓનું મૂલ્યાંકન તેઓ સ્વયં જ કરતાં. તેમણે કદી પણ અન્ય વ્યક્તિ પાસેથી પ્રશંસા સાંભળવાની ખેવના રાખી ન હતી. ઊલટું, કોઈ તેમના લખાણના વખાણ કરે, તે વાત તેમને પસંદ પડતી નહીં. જો નાદૃષ્ટકે વખાણ સાંભળવા જ પડે, તો તેઓ એક પણ શબ્દ બોલતાં નહીં અને 'તે હું નથી'ના ભાવ સાથે વખાણ કરનારની સામે સ્મિત ફરકાવીને જોઈ રહેતાં. તેઓ અન્યાય સામે લડવા માટે જીવવા માંગતાં હતાં. અન્યાયનો દરેક બનાવ તેમને ક્રોધિત કરી જતો. રાજકારણનું તલસ્પર્શી જ્ઞાન હોવા છતાં તેઓ કોઈ પ્રચલિત રાજકીય તત્વજ્ઞાન કે ચળવળમાં વિશ્વાસ ધરાવતાં નહોતાં.

14મી જાન્યુઆરી, 1926માં જન્મેલાં મહાશ્વેતા દેવી આઝાદીની ચળવળ સમયે પ્રવર્તતા જુસ્સાનાં સાક્ષી બન્યાં હતાં. શાંતિનિકેતનમાં અભ્યાસ કરવા દરમિયાન તેમણે ગુરૂદેવને જોયા હતા અને શાંતિનિકેતનના સાંસ્કૃતિક વારસાનો પણ તેમને પરિચય થયો હતો.

તેમણે સામ્યવાદી વિચારધારા ધરાવનારા બિજોન ભટ્ટાચાર્ય સાથે લગ્ન કર્યાં હતાં. ઈન્ડિયન પીપલ્સ થિયેટર એસોસિએશન (ઇપ્ટા)ની સમગ્ર હારમાળા અને સામ્યવાદથી તેઓ સારી પેઠે પરિચિત હતાં. પરિપક્વતાનાં વર્ષોમાં મહાશ્વેતા દેવી બિહાર, ઝારખંડ, બંગાળ, રાજસ્થાન અને મણિપુરની વિવિધ ચળવળોમાં સક્રિય રહ્યાં, પરંતુ આ પૈકીની કોઈ પણ ચળવળ અને વિચારધારા તેમના સિદ્ધાન્તો અને વિચારોને નિયંત્રિત કરી શકી નહીં. જે-તે પરિસ્થિતિમાં ક્યારે પગલું ભરવું તે તેઓ જાતે નક્કી કરતાં અને ન્યાયનું વિશ્લેષણ પણ તેઓ સ્વયં કરતાં. તેમનાં મોટા ભાગનાં વિશ્લેષણો વંચિતો પ્રત્યેની અગાધ સહાનુભૂતિથી દોરવાતાં હતાં.

સંઘર્ષના સમયમાં પણ તેમણે પોતાની કેટલીક લાક્ષણિકતાઓ જાળવી રાખી હતી - જેમ કે, તેમની આગવી રમૂજવૃત્તિ. પૂરેપૂરી સ્વસ્થતાથી અને વિનમ્રતાથી તેઓ સામેની વ્યક્તિને સોંસરવી ઊતરી જાય તેવી વાત કહેતાં. મહાશ્વેતા દેવીને ગુસ્સો જલ્દી આવી જતો. શાંત વાતચીત ચાલી રહી હોય, તેની વચ્ચે ક્યારે તેઓ ગુસ્સે થઈ જાય, તે કહી ન શકાય. આવી વાતચીત દરમિયાન તેઓ અગાઉ જેને ન મળ્યાં હોય તેવી વ્યક્તિને પણ કડવું સત્ય પરખાવી દેતાં ખચકાતાં નહીં. ખુર્શીદનાં ગીતો પ્રત્યે તેમને ભારે લગાવ હતો. ક્યારે તેઓ મેરે બાલપન કે સાથી, ભૂલ ન જાના... ગણગણવા માંડે, તે નક્કી નહીં. ગામડાંની તરૂણ વયની કન્યા જેવું ભોળપણ તેમનામાં અકબંધ રહ્યું હતું.

વીસમી સદીનાં અત્યંત પ્રતિભાશાળી લેખકોની હરોળમાં તેઓ સ્થાન ધરાવતાં હતાં તેમાં કોઈ બેમત નથી. તેમની ખ્યાતિ ભારત બહાર પણ અનેક દેશો સુધી ફેલાયેલી છે. ગાયરી ચક્રવર્તી સ્પિવકે તેમની વાર્તાઓનો અનુવાદ કર્યો, ત્યારબાદ મહાશ્વેતા દેવીની લોકપ્રિયતા વધુ દૃઢતા સાથે પ્રસ્થાપિત થઈ. એક ટાગોરના (તથા મહાશ્વેતા દેવીના) અપવાદ સિવાય, અન્ય કોઈપણ ભારતીય લેખકના સમગ્ર સાહિત્યિક કાર્યનું ઇટાલિયન, જર્મન, ફ્રેન્ચ સહિતની મહત્વની વિદેશી ભાષાઓમાં ભાષાંતર થયાનું મારી જાણમાં નથી. તેમની વાર્તાઓના આધારે ભારતીય સિનેમાના કેટલાક મહાન સર્જકોએ ફિલ્મો બનાવી છે. તેમને રૂબરૂ મળ્યા અગાઉ હું તેમને તેમના કામથી ઓળખતો હતો. તેમને મળ્યા બાદ તેમનાં વ્યાખ્યાનો અને ચર્ચાઓ સાંભળવાની મને ઘણી તક મળી. બંગાળ બહારનાં શ્રોતાઓને તેઓ ઘણી વખત

હિંદીમાં સંબોધતાં. જો વ્યાકરણના નિયમોને ધ્યાન પર લઈએ તો, તેમનાં મોટાભાગનાં વાક્યો ખોટાં પડી શકે. તેમ છતાં, તેઓ શ્રોતાઓને મંત્રમુગ્ધ કરી દેતાં. તેમના દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવતા નમ્રતા, અડગ દૃઢતા, શબ્દોની સરળતા અને વિચારોની જટિલતા સાંભળનારને જડમૂળથી બદલી નાંખતા. એવા ઘણાં લોકોને હું ઓળખું છું, જેમની જિંદગી મહાશ્વેતા દેવીના શબ્દોને કારણે બદલાઈ ગઈ હોય. હું તેમને મળ્યો ત્યારે તેઓ 72 વર્ષનાં હતાં, જ્યારે તેઓ ભારતમાં તેમ જ વિદેશમાં ભારે ખ્યાતિ ધરાવનાર અને મેક્સેસે, જ્ઞાનપીઠ અને પદ્મશ્રી જેવા પુરસ્કારો મેળવી ચૂક્યાં હતાં. તેમ છતાં, જેમ-જેમ અમે નજીક આવ્યાં અને તેઓ બરોડામાં આઠ-દસ દિવસ ગાળતાં ત્યારે મારી પત્ની અને મારી સાથે અમારાં ઘરે રોકાણ કરતાં થયાં, ત્યારે અમને માલૂમ પડ્યું કે તેમનું જીવન કેટલું કઠિન હતું. જેમ કે, 75 વર્ષની વયે પણ મહાશ્વેતા દેવી પાસે તેમનું પોતાનું ઘર નહોતું. તેઓ બાલીગુંજ સ્ટેશન, કોલકાતા નજીક ભાડાંનાં ઘરમાં રહેતાં હતાં અને પોતાના ફ્લેટ પર પહોંચવા માટે તેમણે ઘણાં પગથિયાં ચઢવાં પડતાં હતાં. તેમનું લગ્ન જીવન સરળ રહ્યું નહોતું અને આગળ જતાં તેમના પુત્ર - જેઓ સ્વયં સારા કવિ છે - તેમની સાથેના તેમના સંબંધો પણ જેવા હોવા જોઈએ તેવા નહોતા. બરોડામાં અમારી સાથેના રોકાણ દરમિયાન એક એકલવાયી અને જેમના વિશે ગેરસમજ પ્રવર્તતી હોય તેવી મહિલા તરીકેના તેમના જીવનના પાસાંનો પરિચય થયો. છતાં, તેઓ સ્વયંની દયા ખાતાં નહિ કે ભૂતકાળ કે કલ્પનાઓમાં રાચતાં નહિ. તેઓ વાસ્તવવાદી અને સિદ્ધાન્ત માટે લડનારાં હતાં. તેમણે બરોડાની છેલ્લી મુલાકાત લીધી ત્યારે તેઓ 85 વર્ષનાં હતા. 85 વર્ષની વયે પણ તેઓ ઊર્જાથી છલોછલ હતાં. પરંતુ ત્યાર પછી ટૂંક સમયમાં જ તેઓ અશક્ત થવા માંડ્યાં. આશરે છેલ્લા એકાદ વર્ષથી તેઓ ચિત્તભ્રંશ (ડિમેન્શિયા)નો શિકાર બન્યાં હતાં. લેખકો અને સર્જકો તેમના સમયથી આગળ વિચારતા હોય છે. મહાશ્વેતા દેવીનું સર્જનકાર્ય એટલું અસાધારણ છે કે સદીઓ સુધી આવનારી પેઢીઓ તેનો લાભ લેશે. તે રમૂજવૃત્તિ, ગીત માટેનો તે લગાવ, હૃદયને સ્પર્શી જતી તે નિર્દોષતા - આ બધું મળીને સર્જતાં મહાશ્વેતા દેવી - હવે નથી રહ્યાં. કે.જી. સુબ્રમણ્યમ, નારાયણ દેસાઈ અને યુ.આર અનંતમૂર્તિ જેવા બૌદ્ધિકો બાદ હવે મહાશ્વેતા દેવીની વિદાયથી ભારતને મોટી ખોટ પડી છે.

- જી. એન. ડેવી

(1998માં ડિનોટિકાઇડ એન્ડ નોમેડિક ટ્રાઇબ્સ રાઇટ્સ એક્શન ગ્રૂપ પ્રસ્થાપિત કરવા માટે જી.એન. ડેવીએ મહાશ્વેતા દેવી સાથે મળીને કામ કર્યું હતું. તેમણે આ કામગીરી માટે સાથે મળીને તેજગઢ ખાતે આદિવાસી એકેડેમીનું સર્જન કર્યું હતું. આ કાર્ય માટે તેમણે 12 વર્ષ સુધી ભારતનાં વિવિધ રાજ્યોનો પ્રવાસ ખેડ્યો હતો. ડેવી ધારવાડ, મહારાષ્ટ્ર ખાતે રહે છે. (સ્રોત: <http://indianculturalforum.in/2016/07/29/mahasweta-devi-living-for-justice-living-forever/>)

વિકાસ શિક્ષણ સંગઠન

જી-૧, ૨૦૦, આઝાદ સોસાયટી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૫. ફોન: ૦૭૯-૨૬૭૪૬૧૪૫, ૨૬૭૩૩૨૯૬

ફેક્સ: ૦૭૯-૨૬૭૪૩૭૫૨. ઈ-મેલ: sie@unnati.org વેબસાઈટ: www.unnati.org

ક્ષેત્રીય કાર્યાલય: ૬૫૦, રાધાકૃષ્ણાપુરમ, લહેરિયા રિસોર્ટની નજીક, ચોપાસની-પાલ બાય-પાસ લિંક રોડ, જોધપુર-૩૪૨૦૦૮, રાજસ્થાન.

ફોન: ૦૨૯૧-૩૨૦૪૬૧૮ ઈ-મેલ: jodhpur_unnati@unnati.org

આ બુલેટિનનાં લેખોમાં મંતવ્યો લેખકોના વ્યક્તિગત છે.

દીપા સોનપાલ, ઈ-મેલ: sie@unnati.org, publication@unnati.org

ડિઝાઇન : રમેશ પટેલ, 'ઉન્નતિ'

મુદ્રણ: બંસીધર ઓફસેટ, અમદાવાદ.

ફક્ત અંગત વિતરણ માટે

આપ લોકશિક્ષણ કે તાલીમ માટે 'વિચાર'માં પ્રકાશિત સામગ્રીનો સહર્ષ ઉપયોગ કરી શકો છો. ઉપયોગ કરનારને વિનંતી કે આ સ્રોતનો ઉલ્લેખ કરવાનું ના ભૂલે તથા પોતાના ઉપયોગથી અમને માહિતગાર કરે કે જેથી અમે પણ કંઈક શીખી શકીએ.